

לתולדות היהודים בנסיכות ורשה.

(ממקורות ארכיוניים).

סקירה כללית.

לפי הברית שנכרתה בטיילזה ביום 25 ליוני 1807 בין נפוליון הראשון וזבין אלכסנדר הראשון קיסר רוסיה, נקרעו מאת פרוסיה מקצתם של המחוזות, אשר קרעה זו מפולין בשעת החלוקה השניה והשלישית של פולין¹). מן המחוזות האלה, מלבד העיר דאנציג וסביבותיה, שהיתה לעיר חופשית, ומחוז ביאליסטוק עם העיר, שנתנו לקיסר רוסיה, יסד נפוליון ממלכה, אשר קרא אותה בשם „נסיכות ורשה” ונתן אותה לפרידריך אוגוסט מלך סכסוניה לאחוזת-עולם.

ביום 22 ליוני 1807 נתן נפוליון לנסיכות זו קונסטיטוציה, שכללה בטלן הזכויות המיוחדות של בני המעמדות השונים וכל התושבים בלי שום הבדל נשתוו בזכויותיהם. ומשום שהיהודים לא יצאו מכלל התושבים, בטלו ממילא כל החוקים, המבדילים בין הנוצרים ובין היהודים. בטלו להלכה ולא למעשה. השרים ששלטו במדינה, אשר עליהם היה להוציא לפעולה את חוקי הקונסטיטוציה, התאמצו לבטל את החוק של שוויון-הזכויות בנוגע ליהודים, וגם היהודים בעצמם לא רצו בשוויון-זכויות גמור. השרים לא הבינו כלל, שאפשר להשוות בעניני הזכויות לתושבי הארץ הנוצרים את היהודים, שהם נבדלים מן התושבים האלה בדתם, במדותיהם ומנהגיהם,

(1) ממלכת פולין נתחלקה שלש פעמים בין הממלכות שכנותיה. בשנת 1772 קרעה ממנה רוסיה את רוס הלבנה, אוסטריה — את גליציה, ופרוסיה — את פומרניה (הגלילות שעל גדות הים). בשנת 1793 קרעה ממנה פרוסיה את הגלילות פוזנה, גניזנה, קאליש ויראדז, לזנטישק, טשנסטוחוב, טורן ודאנציג, ורוסיה — את המדינות אשר בתוך הגבול היוצא מקורלנדיה ויורד על יד פינסק, מדינת וולין ועד גבול גליציה. בשנת 1795 נתחלקה בין אותן הממלכות שאריתה של הממלכה הזאת: אוסטריה לקחה לה את קראקה ואת המחוזות אשר בדרומה של פולין, פרוסיה — את ורשה ואת המחוזות שבמרכזה של המדינה, ורוסיה — את כל מדינת ליטה.

בשפתם ומלבושיהם וגם במקצועות המחיה שבידיהם. היהודים שאפו לחופש הדת ולבטול הגזרות הרעות, שלפיהן נאסר עליהם לדור בערים רבות וברחובות שלא הוקצעו להם, לעסוק במקצועות מחיה ידועים, והוטל עליהם ע"כ כבד של מסים וארנוניות מיוחדים להם. אבל שוויוניות גמור רע היה בעיניהם, באשר ידעו, שבאם ישתוו בזכויותיהם לשאר התושבים, יוכרחו להיות שווים לשאר גם בחובותיהם לממלכה, ואז לא יוכלו להמנע מעבודת הצבא, הגורמת לחלול שבת, אכילת טרפות, גלוח הזקן והפאות וליתר עבירות שבין אדם למקום.

השרים הרבו להשתדל לפני מלך סכסוניה ולפני נפוליון, שיבטלו את החוק של שווי זכויות היהודים, ולבסוף הצליחו להטות את לב המלך למלא את חפצם. ומאשר איאפשר היה לבטל חוק מפורש שבקונסטיטוציה, לא נשלל מאת היהודים שווי זכויות, אלא נדחה לפי-שעה, וביום 17 לאוקטובר 1808 יצאה פקודת המלך, שבה נאמר, כי היהודים יושבי נסיכות ורשה יוצאים מכלל הנהנים מזכויות פוליטיות לזמן של עשר שנים „בתקוה שבמשך הזמן הזה יבערו היהודים מקרבם את האותות, המפרידים כל-כך ביניהם ובין שאר התושבים“. ליחידים מן היהודים, לאותם שיהיו ראויים לכך, אפשר יהיה לתת זכויות פוליטיות גם במשך הזמן הזה.

באופן שכזה היו היהודים משוללים כל זכויות פוליטיות, למרות שווי הזכויות אשר נתן להם, ועד-מהרה התחילו לקצץ גם בזכויות-האזרח שלהם. על פי הצעת מיניסטר-המשפטים, לובינסקי, נאסר אז על היהודים לרכוש להם אחוזות „עד שתצא פקודה חדשה“ בענין זה. על-פי הצעת מיניסטר-הפנים ומניסטר-הפוליציה וחות דעת מועצת-הממלכה יצאה ביום 6 למרץ 1809 פקודת המלך לאסור על היהודים לדור ברובם הגדול של הרחובות והשוקים בורשה. בכלל הרחובות האלה נמנו גם הרחוב סנטורסקה והרחובות הסמוכים לו, שבהם ישבו היהודים זה עשרות בשנים. לאסור זה נתנו נמוק, שלא יהיו היהודים יושבים צפופים ודחוקים (!), ו„בכדי שהיהודים יזכו לדעת, כי הממשלה שואפת שלא להבדיל ביניהם ובין שאר יושבי הארץ – נאמר בסעיף ג' של אותה הפקודה – ולמען אשר בני דת היהודים ירצו בעצמם להיות ראויים שלא להבדיל ביניהם ובין השאר“, הרשות נתונה להתיר להושיב בכל אחד מן הרחובות ההם שתי משפחות של יהודים, אך בתנאי, שראשי המשפחות האלה יוכיחו, שרכושם עולה לכל-הפחות לששים אלף זהובים, שיש להם בנקים ובתי-מסחר, שהם יודעים לקרוא ולכתוב פולנית, או צרפתית, או למצער אשכנזית, שהם שולחים את ילדיהם מבני שבע שנים ומעלה אל בתי-הספר הכלליים ושאינם נבדלים באותות תיצוניים משאר האוכלסים. מלבד אלו הותר לדור באחד הרחובות ההם יהודי, המביא תעודה שהוא מלומד או אמן, וגם למי שירכש לו קרקע ויבנה בית או בית-חורשת ברחוב שהוא רוצה לשבת, או שמיסד לו בית-מסחר סיוטני, ובלבד שידע לקרוא ולכתוב פולנית, ישלח את בניו לבתי-הספר הכלליים ולא יבדל במלבושיו משאר האוכלסים. ברחובות, שבהם

הותר ליהודים לדור, אסור היה להם להתישב יותר מחמש משפחות בבית אחד. את הדירות מותר להשכיר ליהודים אך לשנה אחת (בכדי שאפשר יהיה לגרש לאחר שנה את היהודים גם מן הדחובות, שבהם יתישבו מחדש). אחר כך נגזר גם על היהודים שבשאר הערים לדור רק ברחובות שהוקצו להם.

באותה השנה (1809) נספחה גליציה המערבית לנסיכות ורשה, וגם שם הונהגה הקונסטיטוציה של נפוליון, אך נספחה עליה הוספה שלפי פקודת מלך סכסוניה, אין החוק של שווייזכות נמתח „לפי שעה” על היהודים.

היהודים מצדם השתדלו לפני השרים השליטים וגם לפני המלך, שיעשו להם הנחות, והשתדלותם לא הועילה. באותה שעה התאמצו להשתמש מעבודת הצבא והצליחו, אף על פי שלפי החוק היו מחויבים לעבוד בצבא ככל שאר התושבים ובעד כל יהודי מבן כ"א ועד כ"ח שנה שהשתמש מעבודת הצבא היתה הקהלה מחויבת לשלם אלף זהובים קנס.

לבסוף השתדלו היהודים לפני מיניסטר-הצבא, הנסיך יוזף פוניאטובסקי, לפטור אותם מעבודת-הצבא ותחתיה יעלו לקופת-הצבא סך 700.000 זהובים לשנה. „הדוכס החסיד” – כך קראו היהודים בכתביהם לנסיך יוזף פוניאטובסקי – הציג את הדבר לפני מלך סכסוניה ובאר, שאמנם עבודת הצבא אינה מקבלת לתכונתם של היהודים, „הם אינם מוכשרים לתעודה הנעלה של אנשי-הצבא וגם הנסיון כבר הוכיח, שאין למסור בידם את דבר ההגנה על הארץ בלי זהירות רבה”. המלך הסכים להצעה זו, וביום 29 ליאנואר 1812 הוציא פקודה, שלפיה נטולים היהודים מכלל התושבים, המחויבים לעבוד בצבא.

אחרי אשר נפטרו היהודים לגמרי מעבודת-הצבא, קצצו עוד יותר בזכויות-האזרח שלהם וביום 30 לאוקטובר 1812 יצאה מאת המלך הגזרה לאסור על היהודים לעסוק בעבוד המשקים ומכירתם בערים ובכפרים מיום 1 ליולי 1814.

גזרה זו היתה עלולה להכרית מחיה מפי כמה וכמה רבבות יהודים, אשר נתפרנסו בימים ההם מעבוד המשקים ומכירתם, אך לפי שעה נעצרה הרעה, כי זמן יציאתה לפעולה נדחה כמעט לשתי שנים, בכדי שבמשך הזמן הזה יוכלו האצילים להכין להם נוצרים ולהכשירים להתקין משקים ולמכרם בבתי-החרשת ובבתי-המשקה שלהם, תחת היהודים, אשר עסקו בזה עד אז, וגם הם, היהודים, ימצאו להם עסקים אחרים להתפרנס בהם.

מכס הבשר.

מכס הבשר, או כפי שקראו לו בפנקסי הקהלות „קרובקא”, או

קרובקא דוובחי זבח¹, היה קים בפולין למן היום שנסודו קהלות יהודים בארץ זו, ואותו הטיל הקהל שבכל עיר ועיר על בני הקהלה לצרכים שונים של הקהלה. מכס שכוח בוראי שהיה נגבה גם מאת היהודים שבקהלת ורשה, אשר היתה קימת – כפי האותות שיש בידינו – בכל ימי המאה האמונה-עשרה, ואולי גם קודם-לכן, למרות אשר הישיבה בעיר זו היתה אסורה על היהודים. ואולם משנת 1770 ואילך עלה באפן רשמי כל סכום המכס הזה אל קופת העיר. המרשלק של הכתר בימים ההם, הנסיך סטפן לובומירסקי, אסר באותה השנה על היהודים לדור בורשה ולעסוק בה במסחר, באומנות ובמכירת משקים, ומתן היה לבוא אל העיר רק ליהודים סוחרים סיטונים, שהיו רשאים לשבת בעיר שני שבועות ולמכור את סחורותיהם, ליהודים המביאים מכולת לימי השוק, ליהודים הבאים אל האצילים, השוהים בורשה לצרכי עסקיהם, ולאותם שיש להם משפטים בבתי-הדין בורשה, וגם לנשים יהודיות, הבאות להתרפא אצל הרופאים היושבים בורשה. ובכדי שכל היהודים האלה, השוהים בורשה, יוכלו לאכול מאכלים כשרים, התיר לשוחט אחד ולבעל בית-אוכל לדור בעיר ונתן בחכירה לשני יהודים את הזכות להיות שוחט ולהחזיק בית-אכל. בראשונה שלם השוחט בעד זכותו 600 זהובים לשנה. אחר-כך התחילו יהודים להתחרות איש באחיו והעלו את החכירה עד כדי עשרת אלפים זהובים לשנה. ראתה חברת הקצבים הנוצרים (ה„צען“), שחוכר המכס מרויח סכומים רבים, וחכדה היא את המכס בסך 18.000 זהובים לשנה בשותפות עם איש יהודי, שמעון בן-הענין, ונתחיה, שלא לקבל יותר מכפי שמונה זהובים מכל שור שנשחט לבשר כשר (מחיר פר שלם בעת ההיא היה בערך 20–25 זהובים). וגם חברה זו הרויחה הרבה מאד בעסק החכירה. בעד החכירה של הזכות להחזיק בית-אכל שלמו בראשונה אך כארבע מאות זהובים לשנה, ואחר-כך שלמו בעדה 4000 זהובים. ברבות דמי-החכירה נתרבה גם-כן מספרם של השוחטים ובתי-האכל. בראשונה היה אך שוחט אחד ובית-אכל אחד. אחר-כך היו כעשרה שוחטים וט"ו בתי-אכל בורשה לבד, חוץ מפראגה שבה החכירו את הזכות ההיא לבד²).

הגזרה של מכס הבשר הכשר בורשה נשארה בתקפה גם בימים שהפרוסים שלטו בעיר זו וגם אחרי שגורשו ממנה בשנת 1806, כי הקומיסיה השולטת אז במחוזות שנקרעו מאת פרוסיה החליטה ביום 14 למרץ 1807, שכל המסים, אשר הטילו שלטונות-פרוסיה על התושבים, יהיו נגבים לפי-שעה לצרכי האוצר. גם בקונסטיטוציה, שנתנה לנסיכות ורשה ביום 22 ליולי 1807, נאמר, שאותם המסים יהיו נגבים עד שנת 1809, שבה יתאסף הסיים והוא יקבע מסים חדשים תחתיהם.

(1) מתוך ההרצאה, שהגישו הסוחרים והעצבים שבורשה אל שלטונות פרוסיה בשנת 1797 (הארכ' הכללי שבורשה, „כתבי העיר ורשה“ נומר 1125).

משנת 1788 ואילך הלך מספרם של היהודים בורשה הלך וגדל. הלכו וגדלו גם הוצאותיה של הקהלה, שהיתה מוכרת תמיד להרבות בהשתדלות לפני השליטים, שלא יגורשו היהודים מן העיר כחפץ העירוניים הנוצרים, אשר לא פסקו להתאמץ להטות את לב השרים, שינשלו מן העיר את היהודים המתחרים אתם, והשתדלות זו עלתה לקהלה בדמים מרובים מאד. היא היתה מוכרת לכלכל גם רבנים, בתי-כנסת והקדש ולהשתדל לפני השלטונות להעלים עין מאלו, כי לפי חוקי העיר אסור היה לאלו להתקיים בורשה. הקהל, שגם הוא היה קיים באסור, היה מוכרח אפוא להתאמץ להרבות את הכנסותיו. הוא שם פניו אל מכס הבשר, שבכל שאר הערים היה כלו עולה לקופת הקהל, ובורשה אין לקהלה שום הנאה ממנו, אחרי אשר הקצבים הנוצרים היו החוכרים אותו, כי בשעת החכירה בפומבי התחרו הנוצרים עם היהודים וידם של הנוצרים היתה תמיד על העליונה, כי הם בטחו בכח זרועם ובפוליצייה הקרובה אליהם, שלא יתנו את היהודים להעלים את המכס. אמנם לא יכלו לעצור לגמרי בעד היהודים להביא להם בסתר בשר מן הכפרים והערים הסמוכים, אך גם מן המכס ששלמו היהודים נשאר להם תמיד רוח לא-מעט, והקהל לא יכול בשום אופן להכניס אל קופתו כלום מכל הרוח הזה, ביחוד אחרי שבשנת 1797 נלקח מידו הנשק היותר חד שלו, הוא ה"חרם", שבו היה תמיד רודה בבני הקהלה, כי אז יצאה הפקודה מטעם שלטונות פרוסיה, שפל רב, או זקן-הקהלה, אשר יטיל חרם, יענש בפעם הראשונה לשלם 50 טלר קנס ובפעם השניה יגורש מן הארץ⁽¹⁾.

ואולם מצב הדברים נשתנה לאחר שהפרוסים עזבו את העיר, שאז עשה הקהל חוזה עם אחד היהודים, שנתחב לזכור את מכס הבשר ולהעלות לקופת הקהל סכום ידוע, בתנאי, שהקהל יטיל חרם על כל מי שיביא לו בשר מחוץ לרשה (בשנת 1806 היה חוכר המכס שמעלקיא-הרן וואגנר). היהודי היה יכול אפוא להתחרות עם הקצבים הנוצרים ולהעלות את דמי החכירה, בהיותו בטוח, ששום יהודי לא יעלים את המכס. עברה שנה והקצבים הנוצרים ראו, שהיהודים שוב עומדים על החכירה (משנת 1807 ואילך חזר את מכס הבשר בורשה אחד ראשי הקהל, העשיר הגדול, החסיד והנדיב הידוע ר' בערקא והוא העלה את כל ההכנסות אל קופת הקהל, ותמהו, באשר הם בטוחים היו, כי אותו היהודי, שחזר את המכס בשנת 1806 והעלה את דמי החכירה, ירבה להפסיד והיהודים לא ירצו עוד יותר להתחרות אתם. חקרו הנוצרים לדעת, איך זה יכולים היהודים לפסוק בעד החכירה סכום מרובה על הסכום שהם פוסקים, ולבסוף נודע להם הדבר. בשעה שהם, הנוצרים, חוכרים את המכס, מרבים היהודים להביא בהעלמה בשר

(1) ה. נוסבוים: 43. Szkice historyczne z życia Żydów w Warszawie (Warszawa, 1881).

מן החוץ, ובשעה שהיהודים חוכרים אותו, מוציאים זקני היהודים איזה כתב, השבעה, או קמיע, והיהודים נמנעים מלהביא בשר מן החוץ. כתב זה מהו? אחד הקצבים הנוצרים טרח וקבל כתב שכזה. גודע לו שבבתי-הכנסת תלוי כתב כזה, חדר אל אחד מהם ולקח את הכתב. הדבר היה בשנת 1808, שאז הכריז המגיסטרט חכירה בפומבי על מכס הבשר לשנת 1809. אותו הקצב, אנטוני וויינערט, שלח את הכתב ההוא, שלקח בבית-הכנסת, אל הפריפקטורה של הדפרטמנט הורשאי. את ה"כתב" הזה, שיש בו אופי מיוחד מכל צדדיו והוא חשוב מאוד לתולדות היהודים באותו הזמן בפולין בכלל ובורשה בפרט, אנו מוסרים בזה בשלמותו, כלשוננו, בלי שום שנוי.

כרוז.

כבוד האלופים הראשים ובד"צ ויח"ס דפה ווארשא לאון היר דורך מכריז ומודיע זיין לרבים בהיות עש איזט ידוע לכל דש די הכנסה מקרופקע מבשר כשר דשחיתת עופות גסות ודקות איין מעמד ומצב איזט לטובת הכלל של עדתינו. אונד ווער עש ברענגט אריין בשר כשר משחוט חוץ בהעלמה איזט ער גורם היזק לכל הכלל וגוזל את הרבים. אזוי איז עש נייטיג דארויף איין חיוק צו מאכין דש קיינר מן היהודים הנמצאים פה ווארשא הן תושבים והן אורחים וועלכע נור לפי שעה ועל זמן קצר לווארשא ולפראגא ולסביבותיהם קומין קיינע גלעגנהייט האבן זאלין בשום אופן זיך מורה היתר צו זיין בשר כשר ועופות שחוטים משאר מקומות וכפרים בהעלמה נאך ווארשא אריין צו ברענגן. ע"כ איזט איין מאהל פר אלעע מאהל פעסט גועצט גווארדן די זאך פון דער קרופקע מחזק צו זיין עפ"י קול תרועת חרם גדול דש קיין שום אדם מישראל גיט ממקומות אחרים נאך ווארשא ופראגא ולסביבותיהם היינו לאחורי ראגאטקיס. וואלע. טשיסטע. פולקאב. ואחורי ראגאטקיס שולץ. קיין בשר כשר ועופות שחוטים ובשר יבש וקישקים יבשים הנקראים ווארשטן בהעלמו. אריין צו ברענגן זאל. אונד דש כל השחוט חוץ מבני הכפרים הקרובים והרחוקים פר די יהודים הנמצאים בווארשא ופראגא ובסביבות הנ"ל אפילו על אורחים כל זמן היותם בווארשא ופראגא ובסביבות הנזכרים לעיל לגמרי גאסרת איזט כבשר חזיר וגבלה. ואפילו אותן בני הכפרים הסמוכים וועלכע לפעמים על שבת ויו"ט קומין לווארשא ופראגא ולסביבות הנ"ל טארן זיא גיט קיין בשר כשר לח ויבש ועופות שחוטים וקישקים יבשים ולחים מביתם לכאן ברענגן רק וואש זיא ווערדין בידארפין כל זמן היותם פה בווארשא ופראגא ובסביבות הנ"ל. מוזין זיא דש בשר כשר בכאן קויפין. אונד איהרי עופות בכאן שחטן לאזין. חוץ ווען איינר ברענגט אדר קריגט גשיקט מאיזה עיר וקהלה וקיבוץ של יהודים בשר לח ויבש וקישקים יבשים ועופות שחוטים איזט עש אזוי ווייט מותר צו עסן באופן זה ווען עש דר זלביגר תיכף לקבלה אלע אלופים יצ"ו ובעל הקרופקע באם שיהיה

איזה מחזיק קרופקע מהכנסה הנ"ל במעלדט. אונד די קרופקע וואש דאפיר קומט ריכטיג. בצאהלען ווערט. ובאשר עש פלעגן גוועניגליך בכל שנה בימות החורף יהודים ממקומות אחרים נאך ווארשא צו ופראגא ולסביבות הנ"ל צו צו פיהרן אווונות מפוטמים שחוטם ומחמת די זאך של מעמד ומצב בדבר הקרופקע הנ"ל איז נאך נישט גאנץ לכל אדם בקאנט גווארדן. ע"כ בלייבט עש לע"ע נאך נישט פר באטן אווונות שחוטות לכאן צו פיהרן באופן זה ווען זיא איין הכשר בריב מאיזה רב אב"ד או בד"צ מאיזה קהלה וקיבוץ של יהודים מיט ברענגן אונד דש זיא די קרופקע דאפון לקופת הקהל ריכטיג בצאהלן ווערדן. ווייטער אבר איזט לכל היהודים הנמצאים פה ווארשא ופראגא ובסביבות הנ"ל הנקראים וואליע. טשיסטע. פולקאב. ושוליצר קאלני הן לאנשים והן לנשים. ילדים וילדות. משרתים ומשרתות. והן לתושבים והן לאורחים בתוקף החרם המבואר בסמוך פר באטן. נישט בשום אופן הן ע"י עצמם והן ע"י אחרים. לא ע"י איש נכרי ולא ע"י גירי דילי קיין בשר לח ויבש וקישקים לחים ויבשים ועופות שחוטם ממקומות אחרים בהעלמה לווארשא ולפראגא ולסביבות הנ"ל. וואליע. טשיסטע. פולקאב. ושוליצר קאלני. אריין צו ברענגן. עש פר שטעהט זיך פון זעלבשט דש אויך דר גאנצער דרויב מבהמות גסות ועופות. והיינו הראש והלשון והרגלים ושאר בני מעים בכל איסור הבשר משחוט חוץ זענן אונד קיין שום חתיכת בשר מותר איזט בהעלמה אריין צו ברענגן לח ויבש גם איזט בתוקף החרם פר באטן אפילו פון קיין היזיגין קצב בשתיקה אהנע קוויטליך הן קודם ניקור הבשר והן לאחר הניקור בשר כשר או דרויב צו קויפן. רק איטליכר וואש עש קויפט מוז ווישן אז הכל וואש דא פיר קומט לקופת הקהל ריכטיג בצאהלט ווארדן איזט לקופת הקהל. ומכ"ש דש קיינר טאר נישט בערמה ועל איזה תחבולה עטוואס מה שמגיע לקופת הקהל מהכנסה של בשר הנ"ל בשום אופן מעלים צו זיין. ווען איינר האט בשר כשר ועופות שחוטם משחוט חוץ באופן המותר לו כנ"ל מוז ער האבן איין קוויטל מאלופים הראשים או מבעל המחזיק קרופקע שיהיה בימים ההם אז ער האט הכל ריכטיג ביצאהלט לקופת הקהל מה שמגיע עבור אותו הבשר ועופות וואש ער בקומן האט און ווען איין אנדר וויל אויך איין חלק נעמן מאותו בשר או קישקים ועופות מוז ער פראגן נאך דעם קוויטל הרשיון מאלופים הראשים יצ"ו. אונד ווען דר זלביגער נישט ווייזן ווערט. אזוי איז ער מחויב בחרם הנ"ל דש צו במעלדן לאלופים הראשים או לבעל הקרופקע אז דר זלביגר וואש האט דש בשר האט קיין קוויטל רשיון. ומחמת שדבר הקרופקע הנ"ל צריך חיזוק גדול. אונד דא מיט עס זאל זיך קיינר די זאך פר גרינג האלטן ע"י הערמה והוראת היתר לעצמו די הכנסה מקרופקע הנ"ל מוזיק צו זיין. עלה במוסכם אצל האלופים הראשים ובד"צ ויח"ס יצ"ו להטיל חרם גדול בקול תרועת שופר ובנוסח החרם שנמצא כתוב ונדפס בספר כל בו: וזה הוא דבר החרם:

איטליכער וואש עש ווירד מהיום יום דלמטה. אונ פון דער צייט אן. אז ער האט געהערט פון דען כרוז החרם אדות שחוי חוץ והעלמה של הכנסת בשר כשר הנ"ל אונד ווערט במזיד עובר זיין על הפקודה הנ"ל. אונד ווערט דאך אריין ברענגן לווארשא ולפראגא ולסביבות הנ"ל הנקראים וואליע. טשיסטע. פולקאב: ושוליצר קאלני השייכים לכאן. בשר כשר לח ויבש וקישקים לחים ויבשים והדריב מבהמות גסות ודקות ועופות או עופות שחוטים בהעלמה הן ע"י עצמו והן ע"י גירי' די"ל' והן תושב והן אורחים והן דר זעליגער וואש ווערט גיט ריכטיג בצאהלין די קרופקע פון דען בשר יבש ועופות שחוטים וואש ער באופן המותר לו אריין ברענגן מאג כנ"ל אונד איבר הויפט ווער דש מינדיסטא ווערט עובר זיין על הפקודה ואיסור הנ"ל להציק את הכנסה מקרופקע הנ"ל ולגזול את הרבים בערמה ותחבולה עש מאג זיין אויף וואש פר אופן עש איזט: אונד אויך דר זעליגער ווער עש וועט האבן איין ידיעה אז איינר האט עובר גוועזן על דבר אחד מהפקודה ואיסור הנ"ל אונד ווערט עס גיט מעלדן לאלופים הראשים יצ"ו או לבעל הקרופקע שאפילו דר זעליגער וואש מחוץ ווארשא אן איינן יהודי נאך ווארשא ולפראגא ולסביבות הנ"ל פר קויפט בשר כשר לח ויבש ושאר דברים הנאסרים כנוכר לעיל און ער ווייט דר פון אז זאלכש איז פר באטן אריין צו ברענגן למקומות הנ"ל און ווערט עש גיט במעלדן לאלופים הראשים ובד"צ ובעל הקרופקע דפה אז דר זעליגער וואש על אחד מפרטי הדברים המפורשים לעיל בכלל ובפרט. עובר איזט. גלכד במצורת החרם שאנו כטילים עליו מעכשיו בנוסח הזה כפי שנמצא כתוב בספר כל בו. וזה הוא:

בגזירת עירין ובמימר קדישין אנו מחרימין ומגדין ומשמתין ומקלדין זמאריין על דעת המקום ועל דעת הקהל בספר התורה הזה בשש מאות ושש עשרה מצות הכתובים בה בחרם שהחרים יהושע את יריחו ובקללה שקלל אלישע את הנערים. ובקללה שקלל גחזי נערו. ובשמתא דשמת' ברק למרוז. ובשמתא דשמתניהו אנשי כנסת הגדולה. ובשמתא דשמת' רב יהודא בר יחזקאל לההוא עבדא. ובכל התרומות האלות והקללות ובנדויין והשמתות שנעשו מימות משה רבינו ועד עכשו. בשם אכתריאל יה ה' צבאות. בשם מיכאל השר הגדול. בשם מטטרון ששמו כשם רבו. בשם סנדלפון הקושר כתרים לרבו. בשם בן ארבעים ושתים אותיות. בשם שנראה למשה בסנה. בשם שקרע משה את הים. בשם אהיה אשר אהיה. בסוד שם המפורש בכתב שנכתב על הלוחות. בשם ה' צבאות אלהי ישראל יושב הכרובים. בשם הגלגלים ואופנים וחיות הקודש ומלאכי השרת. בשם כל המלאכים הקדושים משרתי עליון. כל בר ישראל ובת ישראל שיעבור על שום דבר מההסכמות או מן אחת מהן בדבר הכנסה מבשר כשר מבשר המבוארים למעלה בהערמה. ארור לה' אלהי ישראל יושב הכרובים. ארור הוא מפי השם הנכבד והנורא היוצא מפי כהן גדול ביום הכפורים. ארור הוא בשמים ובארץ. ארור הוא מפי הגבורה. ארור הוא מפי מיכאל השר

הגדול. ארור הוא מפי מטטרון ששמו כשם רבו. ארור הוא מפי אכתיאל
 יה יה צבאות. ארור הוא מפי שרפים ואופנים וחיות הקודש ומלאכי השרת
 המשרתים פני עליון בקדושה ובטהרה. אם נולד בחדש ניסן ששם מלאך
 ראש משמרתו שמואל אוריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד
 בחדש אייר ששם מלאך ראש משמרתו שמואל צפניאל ארור הוא מפיו
 ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש סיון ששם מלאך ראש משמרתו שמואל
 אמריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש תמוז ששם
 מלאך ראש משמרתו שמואל פניאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם
 נולד בחדש אב ששם מלאך שמואל בריאל ארור הוא מפיו ומפי כל
 משמרתו. ואם נולד בחדש אלול ששם מלאך ראש משמרתו שמואל (הסר)
 ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש תשרי ששם מלאך
 ראש משמרתו שמואל צוריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד
 בחדש מרחשון ששם מלאך ראש משמרתו שמואל בוכריאל ארור הוא מפיו
 ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש כסלו ששם מלאך ראש משמרתו שמואל
 אדוניאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש טבת ששם
 מלאך ראש משמרתו שמואל ענאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם
 נולד בחדש שבט ששם מלאך ראש משמרתו שמואל גבריאל ארור הוא
 מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש אדר ששם מלאך ראש משמרתו
 שמואל רומיאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ארור הוא מפי שבעת
 המלאכים הממונים על שבעת ימי השבת ומפי כל משמרתם וסיעתם. ארור
 הוא מפי שבעה היכלות. ארור הוא מפי שדי התורה שם כתר ושם
 חותם. ארור הוא מפי האל הגדול הגבור והנורא. מבע ליהוי תברי'. בעגלא
 תהא מפלתו. אל אלהי הרוחות לכל בשר השמידהו והאבידהו. אל אלהי
 הרוחות לכל בשר השפילהו. אל אלהי הרוחות לכל בשר הכניעהו. אל
 אלהי הרוחות לכל בשר השחיתהו. אל אלהי הרוחות לכל בשר הכריתהו.
 חמת ה' וסער מתחולל על ראש רשעים יחול. מלאכי חבלה יפגעו בו.
 ארור הוא בכל אשר יפנה. בבהלה תצא נשמתו. באסכרה תהא מיתתו. לא
 יצא ולא יעבור חדשו. יכנו בשחפת ובקדחת ובדלקת ובחרחור ובחרס
 ובשדפון ובירקון ורדפוהו עד אבדו. חרבו תבא בלבו וקשתותיו תשברנה.
 יהיה כמוץ לפני רוח ומלאך ה' דוחה. יהי דרכו חושך וחלקלקות ומלאך
 ה' רודפו. תבאהו שואה לא ידע רשתו אשר ה' טמן תלכדנו. ירדפוהו
 מאור אל חושך ומתבל ינדוהו. יבעתהו צר ומצוקה יראו עיניו כי ידו ומחמת
 שדי ישתה. ילבש קללה כמדו יאכל בדי עורו גם אל יתצוה לנצח ויסחהו
 מאהל. לא יאבה ה' סלוח לו. כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא.
 ורבעה בו כל האלות הכתובות בספר התורה הזה. ומחה ה' את שמו מתחת
 השמים. והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל ככל אלות הברית הכתובות
 בספר התורה הזה.

ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום.
 מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ומשה ואהרן דוד ושלמה

ונביאי ישראל וחסידיו עולם הוא יברך את כל הקהל הקודש הזה עם כל קהלות הקודש לבר מי שעובר על החרם הזה. השם ברחמיו ישמרם ויושיעם ויצילם מכל צרה ומצוקה ויאריך ימיהם ושנותיהם וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויגאלם בקרוב עם כל ישראל חברים וכן יהי רצון ונאמר אמן.

והחרם על העובר לא יפטור את הקנס שנתחייב על-פי פקודת האדונים הגדולים המושלים ומלבד שארי קנסים אשר יושת על העובר על הפקודה והחרם הנ"ל. והשומע יונעם ותבא עליו ברכת טוב.
נעשה פה ווארשא היום יום ג' זיין כסליו שנת תקס"ח לפ"ק.

בכתב הבקשה, שהגיש הקצב הנוצרי, אנטוני וויינערט, אל הפריפקטורה ביום 28 לדצמבר 1808 ושאליו צרף את כתב החרם, הוא מתאונן, שגם חברת הקצבים הנוצרים וגם שום נוצרי יחיד אינם יכולים להתחרות עם היהודים בחכירת מכס הבשר, כי אם איש יהודי חוכר את המכס הזה, מוציאים זקני הקהלה והרבנים את הכתב שהוא מצרף, ואז נמנעים היהודים מהביא אל העיר בשר מן החוץ. לא כן, אם נוצרים חוכרים את המכס. מה הכתב הזה, אינו יודע. הוא פנה אל המתורגמן המושבע, משה באכנר, ובקש ממנו, שיתרגם לו את הכתב, וזה סרב לו. בודאי שהוא ירא מפני זקני הקהלה ונקמתם, ועל-כן הוא מסרב לתרגם אותו⁽¹⁾, אך אז הפריפקטורה תדרוש ממנו, יהיה מוכרח לתרגם⁽²⁾.

הפריפקטורה לא שמה לב לכתב הבקשה ההיא, אם מפני היחסים הידועים, שהיו תמיד בין הקהל שבנרשה ובין אנשי השלטונות, או אפשר מפני שחשבה, שבין כך ובין כך ימיו של המכס ספורים, ועוד מעט, בראשית שנת 1809, מן ההכרח שיהיה עובר ובטל, שהרי לפי הקונסטיטוציה אין להטיל מס מיוחד על שום שדרה משדרות התושבים.
ואולם לראשי עם פולין ומנהיגיו קשה היה להפרד לגמרי מן המסים המיוחדים והרבים, שהיו מוטלים על היהודים. קופת הממלכה היתה ריקה, הצרכים מרובים היו מאד, וכיצד ינתרו על ההכנסות הגדולות, שאותם המסים מביאים?

(1) בשנת 1817 שב הקהל והוציא את החרם הזה למרות רצון אחד מחבריו, מ. פירשטנברג, אשר הוא בעצמו נחשד, כנראה, בהבאת בשר מן החוץ, ועל-כן הדיקו את החרם על פתח ביתו, והוא מסר אותו אל השלטונות ודרש לעשות חקירה בענין זה. השלטונות דרשו אז בחזקה מאת המתורגמן המושבע, שיתרגם את החרם, והוא תרגם אך מעט ממנו ואת השאר השמיט בהצטרף, שבו כתובים שמות הבורא ושמות מלאכים, שאמר, לשאת אותם לשוא^(ה). (ה. גוסבוים, שם, צד 44-49).

(2) כתבי העיר ורשה נומר 195 בארכ' הכללי בורשה.

המסים המיוחדים, שהיו מוטלים על היהודים בגלילות פולין שהיו שכינים (פרוסיה, הם: א) מס הצבא, שכל יהודי מבן י"ד ועד בן ס' שנה היה מחויב להעלות לקופת הממלכה בסך סלר אחד וט"ז „גדולים“ לשנה (מן המס הזה לא היו פטורים גם חלשים ובעלי-מומים וגם אנשים שהתנדבו לעבוד בצבא לאחר שכלה זמן עבודתם, מלבד אם נעשו בעלי-מומים בשעת עבודתם בצבא). (ב) מס הפרוטקציה (בעד הרשיון לגור במדינה ולעסוק באיזה מקצוע של מחיה), שנגבה מאת כל יהודי לפי הערכת שרי המחוזות. (ג) מס הקדושין (בעד הרשיון לשאת אשה) בסך 2 – 150 סלר בעד כל רשיון, לפי הערכת שרי המחוזות. (ד) מס הטולירנציה בסך $2\frac{1}{2}$ סלר, שכל איש יהודי היה מחויב להעלות לקופת המחוזות בכל 14 יום, אם בא למקום, שלא נחשב בין תושביו הקבועים (יהודי חו"ל היו מעלים $3\frac{1}{4}$ סלר בעד כל 14 יום. ה) מס החותם מספרים עברים, תעודות רבנים, בנין בתי-כנסת, יסוד בתי-קברות וכיוצא באלו.¹)

מכל המסים האלה נפטרו היהודים ממילא לאחר שלפי הקונסטיטוציה של הנסיכות מיום 25 ליוני 1807 נשתוו כל התושבים בזכויותיהם. אפשר היה לשלול מאת היהודים את זכויותיהם הפוליטיות לאיזה זמן. אפשר היה גם-כן לאסור על היהודים בנימוקים ידועים לדור ברחובות ידועים. אבל אי-אפשר היה להשאיר את המסים ההם, שכל אחד ואחד מהם מעיד, שהיהודים יוצאים מכלל האורחים החפשים, כי דבר זה הוא מתנגד בפרוש לחוקי הקונסטיטוציה. ואולם מהצד השני קשה היה לגדולי המדינה להמנע מקחת מס מיוחד מאת היהודים, כי קופת הממלכה, כאמור, היתה ריקה, ובידוע היה, שהיהודים, מאז נושבו בפולין, הם הממלאים את הקופה הזאת במסיהם, מתנותיהם והלוואותיהם.

הגיעו ימי חודש מרץ לשנת 1809, שאז נאסף בפעם הראשונה הסיים של נסיכות ורשה. גדולי העם ומנהיגיו התחילו לדון עם ראשי קהלות היהודים בדבר איזה מס מיוחד, אשר יעלו היהודים לקופת הממלכה. נחוץ היה, שראשי הקהלות בעצמם יסכימו לדבר, שהיהודים יעלו איזה מס מיוחד, כי אם לא כן, אפשר היה לחוש, שמא יתאוננו ראשי הקהלות לפני מלך סכסוניה, או גם לפני נפוליון על שלטונות פולין, שהם עוברים על חוקי הקונסטיטוציה בהטילם מס מיוחד על היהודים שהושוו בזכויותיהם.

והנה בדבר המסים המיוחדים של היהודים גם ראשי הקהלות לא היו רוצים שהיו בטלים לגמרי. הם השתדלו תמיד להקטין את המסים האלה ולהמעיטם, אבל לא לבטלם, כי בקיומם של אלו היה תלוי קיומן של

(1) ר' „חוקי פרוסיה“, פקודות המלך על-אודות היהודים יושבי הגלילות הנכבשים מיום

17 לאפריל 1797, סקן ה', טעמים 1–10; „באור היסטורי על-אודות מסי היהודים“ בארכ׳

האוצר בורשה, חלק א'.

הקהלות ועוד יותר מזה – כבודו של הקהל ומוראו על כל העם. כי המסים המיוחדים, שהיו מוטלים על היהודים, כמעט כלם היו נגבים מאת כל יחיד ויחיד על ידי הקהל, שהוא היה המעריך את כל אחד ואחד לפי מצבו, מעמדו בקהילה ומצב רכושו. אפילו באותם המסים, שהטילה מלכות פרוסיה על היהודים וששרי המחוזות היו מעריכים את היהודים, רק לפי הערכת הקהל העריכו שרי המחוזות. הקהל, שהיה זקוק תמיד לממון רב, כי הוצאותיו היו מרובות מאד, הוסיף חמיד על כל מס ומס שגבה איזה סכום, אשר נכה אותו אחר כך מן הסכום הכולל של המס והעלהו לקופתו, ובאופן זה היתה לו הכנסה מכל גביה וגביה. הקהל היה יודע גס-כן, שדבר קיומו רע בעיני השלטונות והם שואפים להאבדו, כשם שהאבדו עוד לפני עשרות בשנים (1764) את „ועד הארצות“, אשר חבר את כל קהלות היהודים שבפולין; ואולם כל-זמן שהם זקוקים לקהל, שהם צריכים לו, שיגבה את המסים המיוחדים ויעלם לקופתם, אינם יכולים לבטלו. מלבד זאת היתה הערכת המסים אחד מכלי-הזין הברוקים והמנוסים שביד הקהל להלחם בהם עם כל המתקוממים עליו ומתאמצים למרוד בו ובגזרותיו, כי כל איש מבני הקהילה היה ירא מפני הקהל, שלא יעריך אותו באופן שיצטרך להעלות סכום גדול מכפי יכולתו.

נמלכו ראשי הסיים בראשי קהלת היהודים בורשה, אשר באו בדברים עם ראשי הקהלות הגדולות שבמדינה, ונתפשרו, שכל המסים המיוחדים, אשר היו עד אז מוטלים על היהודים, יהיו בטלים, ותחת כל אלו יקום מס חדש, מכס הבשר הכשר, שהוא קים בגלילות פולין, הנכבשים בידי אוסטריה ועתידים להספח אל נסיכות ורשה. ראשי קהלות ורשה בארו אז, שבמכס הבשר יש שתי מעלות, שאין כמותן בשאר המסים: מכס זה נגבה מאליה ואין הגובים אותו צריכים לחזר על הפתחים ולמשכן את המסרבים לשלם אותו. אין המעלה את המכס מרגיש בו כל-כך, כי הוא משלם אותו אך בשעה שהוא קונה בשר ואז הוא מעלה סך של איזו „גדולים“; מה שאין כן במס, שאדם מוכרח להוציא פעם אחת סך גדול בערך. מכס זה אין בו הערכה וכל איש מעלה אותו ממילא לסי ערכו: העשיר המרבה לאכול בשר, מרבה לשלם מכס, והעני הממעט באכילת בשר, ממעט גס-כן בתשלומי מכס.

דעה זו נתקבלה על לב ראשי הסיים, וביום 24 למרץ 1809 החליט להטיל את מכס הבשר על היהודים, באופן, שמכל ליטרא בשר ישלמו 6 „גדולים“, מבר-אוזא – 8, מתרנגולת או משני תרנגולים קטנים – 10, מאוז – 18 „גדולים“, ומברבור – זהוב אחד.

מהמאד קשה היה המכס הזה בימים ההם, נוכל לדעת מזה, שבשר טרפה נמכר אז במקומות שונים שבמדינה במחיר 6–8 „גדולים“, בראוזא במחיר חצי זהוב, או 15 „גדולים“, תרנגולת במחיר 10–12 „גדולים“, או מפוטם במחיר זהוב אחד עם 5–10 „גדולים“, וברבור במחיר זהוב אחד עם

10–20 „גדולים“¹). ובכן עלה מחיר הבשר הכשר על ידי המכס הזה כמעט פי־שנים מכפי שהיה צריך להיות. (בהוספת דמי השחיטה, הנקור ונכיון ההפסד של הבהמות והעופות הנטרפים).

לפי הספירות הרשמיות עלה אז מספרם של היהודים יושבי חמשת הדפרטמנטים של נסיכות ורשה (דפרטמנט הורשאי, הקאלישי, הברומברגי (הבידגושטשי), הפלוצקי והלומזאי) לכדי 39.777 (בערים 27.856 ובכפרים 12.721) משפחות. הסיים הכניס אל הבידוש לשנת 1809 סכום מכס הבשר בסך 3.342.726 זהובים. ובאופן זה הטיל על כל משפחה יהודית מכס בסך 84 זהובים עם „גדול“ א', ובוה נפטרו היהודים מכל שאר המסים המיוחדים, אשר היו מוטלים עליהם עד אז.

מפאת החלטת הסיים יצאה פקודת המלך ביום 25 למרץ, שמכס הבשר הוא חובה על היהודים יושבי נסיכות ורשה, שהמכס הזה ינתן בחכירה בפומבי למי שירבה לשלם בעדה, שהחוכרים יעלו את דמי המכס לקופת הממלכה במניות לחודש, ואם באיזה מקום לא ירצה איש לחכור את המכס, יהיה המכס נגבה מאת משפחות היהודים לפי ערך מספרן.

ואולם לפני שהספיקה הממשלה להכריז על־דבר החכירה בפומבי, חדרו צבאות אוסטריה אל גבולות הנסיכות, ואי־אפשר היה לקנות, שבימים אשר השלטונות מתהלפים במקומות רבים ובשעה שהמלחמה נפוצה בארץ, יהיו נמצאים אנשים, אשר ירצו לקבל בחכירה את מכס הבשר.

צבא אוסטריה הלך הלוך וקרוב אל עיר הבירה ובסוף חודש אפריל כבש את ורשה. הסיים, שנקבץ בימים ההם בטיקוצין (טיקטין), החליט ביום 31 למאי בשנה ההיא להטיל את הסך 3.342.762 זהובים של מכס הבשר על אוכלסי היהודים לפי מספרם של אלו בכל דפרטמנט ודפרטמנט. לפי הספירות, שהיו ביד הסיים, נמצאו בדפרטמנט הורשאי 7.216 משפחות של יהודים, והטיל על אלו לסלק סך 571.785 זהובים עם $\frac{2}{3}$ „גדולים“; בדפרטמנט הפוזנאי – 6.804 משפחות ועליהן הוטל לסלק 571.785 זהובים עם $\frac{2}{3}$ „גדולים“; בדפרטמנט הקאלישי – 5.226 משפחות ועליהן לסלק 439.175 זהובים עם $\frac{2}{3}$ „גדולים“; בדפרטמנט הברומברגי – 2.886 משפחות – 242.579 זהובים עם $\frac{2}{3}$ „גדולים“; בדפרטמנט הפלוצקי – 8.172 משפחות – 686.747 זהובים עם $\frac{2}{3}$ „גדולים“; בדפרטמנט הלומזאי – 9.473 משפחות – 796.076 זהובים עם „גדול“ א'.

על מועצות הדפרטמנטים הוטל לחלק את סכום המכס בין המחוזות לפי מספרם של אוכלסי היהודים שבכל מחוז, מועצות המחוזות נתחייבו לחלק את הסכום המגיע לכל מחוז בין הקהילות והמשפחות לפי מדרגת הזנה של כל משפחה, ועל כל קהל הוטלה החובה לגבות מכל יחיד את הסכום העולה לחלקו ולהכניס בכל חודש וחודש אל קופת המחוז את

(1) ארכ' האיצר בורשה. כתבים כוללים, חלק ה'.

הסכום שהושם עלי, והוא עם הרבנים ערבים ואחרים בהונם על הסכום הזה, שיכנס אל אותה הקופה בשלמותו.

הכל היה ערוך כהלכה, אך כאשר הגיעו שלטונות הדפרטמנטים והמחוזות לידי מעשה, נוכחו לדעת, שאי אפשר כלל להתנהג כפי ההוראות שקבלו, למרות אשר צבא אוסטריה הוכרת עד-מהרה לעזוב את גבולות הנסיכות, ולא עוד, אלא שצבא פולין חדר לגליציה וכבש מחוזות רבים, והשלטונות יכלו אפוא לעסוק ברנחה בגבית המסים.

מיניסטר האוצר הוציא פקודה אל הפריפקטים להחיש את גבית סכום המכס בכל חודש וחודש עד ספטמבר, שאז ינתן המכס בחכירה. ואולם קשה היה לחלק את המכס בין המחוזות, הקהלות, ועוד יותר בין היחידים.

כאמור, היה על השלטונות להטיל את המכס על הדפרטמנטים, המחוזות והקהלות לפי מספרן של משפחות היהודים היושבות בהם. ואולם היו דפרטמנטים, מחוזות וערים, אשר בין יושביהם היהודים היו עשירים רבים, ושאר הדפרטמנטים, המחוזות והערים, רובם של היהודים תושביהם היו עניים. בין המשפחות היו מרובות באוכלוסים ומועטות באוכלוסים, ואי אפשר היה אפוא לחיב את המועטות-באוכלוסים לשלם מכס כאותן המרובות באוכלוסים. לא נודע גם-כן מושג משפחה מה הוא. היהודים ברובם היו יושבים צפופים: איש ובניו ובנותיו וכלותיו, נכדיו עם נשיהם ובניהם, נכדותיו עם בעליהן וילדיהן – כלם בבית אחד ולמשפחה אחת נחשבו. בין משפחה שכו יש שהיו בעלי עסקים גדולים וקטנים ובענין תשלומי המכס נחשבו כלם למשפחה אחת, כמשפחה, אשר פלה מתפרנסת אך בעסק אחד של ראש המשפחה. הוברר גם-כן, שגם חשבונם של היהודים לא היה חשבון צדק, כי לא נמצאו בדפרטמנטים אחדים משפחות כמכסת הספירות הרשמיות אשר היו ביד הסיים. מלבד זאת כבר נהנו אז היהודים מזכות חופש התנועה ורבים מהם נעו ונדו ממקום למקום ואי אפשר היה לגבות מהם את המכס.

השלטונות האיצו בראשי הקהלות לגבות את המס ואימו עליהם, שירדו לנכסיהם ויגבו מהם את הסכומים המגיעים לחלקם. בערים הגדולות, שראשי הקהלות אשר בהן היו עשירים, הוטל על הגדול בעשר שבתוכם להיות הסוכן על המכס (בורשה היה בערקא בן שמואל, הנזכר למעלה, הסוכן על מכס הבשר) ולגבות אותו מבני הקהלה, אשר ידם השיגה לסלק אותו כפי ההערכה. ואולם ברובן של הערים גם אחריותם של ראשי הקהלות לא היתה נחשבת לכלום, כי כל הונם לא הגיע לסכום המכס, שהוטל על קהלותיהם.

מיניסטר האוצר הוציא פקודה אל הפריפקטים של הדפרטמנטים, שיפנו בכרוזים אל האוכלוסים בדבר חכירת מכס הבשר וידרשו מכל מי שרוצה להתיצב אל החכירה בפומבי, אשר תהיה בחודש אוגוסט, שיודיע את הדבר לשלטונות.

הפריפקטים עשו כפקודת המיניסטר, אך בכל הנסיכות נמצאו רק אחדים, אשר הודיעו, שהם מוכנים להתייבב אל החכירה במחוזות מועטים. בכל שאר המחוזות לא נמצא איש, אשר רצה לחכור את המכס, כי מפני הגיסות המרובים אשר חנו במדינה והרבו לגזול את רכוש התושבים ולקצות באלו, היו אוכלסי היהודים נעים ונדים ממקום למקום ואיש לא יכול לדעת מראש כמה מכס זה יכול להכניס לחוכר.

ראה המיניסטר, שאי-אפשר לגבות את המכס על-ידי חכירה, ושב אל שיטתו הראשונה: להטיל אותו על הקהלות. ואולם בדבר הגביה מצא לנחוץ לעשות תקונים, באופן, ששום קהלה ושום יחיד לא יוכלו להשתמט מלסלק את המכס, כי הוא יתחלק בין הקהלות והיחידים בישר, לפי ערכם של אוכלסי היהודים בכל קהלה וקהלה וערכו של כל יחיד ויחיד.

ואמנם ביום 20 לדצמבר 1809 שלח מיניסטר האוצר אל הפריפקטים הוראות בדבר גבית המכס, שלפיהן יש לחלק את הערים שבכל מחוז ומחוז לחמש מחלקות, לפי מספר אוכלסי היהודים שבהן, ובכל עיר ועיר יחלקו גם את אוכלסי היהודים לחמש מדרגות, לפי ערך הונם, ובאופן זה יוטל סכום מרבה על הקהלה המרבה באוכלסים וסכום מועט על הקהלה המועטה באוכלסים, וגם על כל יחיד ויחיד יושם סכום כפי מדרגת הונו.

הרשימות, שנעשו אז על-ידי הפריפקטים, הוכיחו לדעת, שמספרם של אוכלסי היהודים בדפרטמנטים אחדים הוא פחות מכפי שחשבה הממשלה, ועל-כן הפחית המיניסטר את סכום המכס והעמיד אותו על סך 3.032.798 זהובים עם 25 „גדולים“, ואת הסכום הזה צוה לחלק בין הדפרטמנטים לפי הספירות החדשות.

הפריפקטים עשו ככל אשר צוה עליהם המיניסטר: חלקו את הערים שבכל מחוז ומחוז ואת אוכלסי היהודים שבכל עיר ועיר לחמש מדרגות והתחילו לעסוק בגבית המכס.

ושב באו אל הממשלה תלונות על הערכת האוכלסים שבדפרטמנטים והערכת הון היחידים. והתלונות, כפי ששוב הוברר, צדקו. ומפאת ההערכה שלא היתה מדויקת, נמצא, שבדפרטמנטים אחדים הוכרחו להטיל על היהודים בני המדרגות הבינוניות לסלק סכומי המכס כסכומים, שסלקו בדפרטמנטים אחרים בני המדרגות הגבוהות; שבדפרטמנטים אחדים היה על המכס קשה מאד ובשאר הדפרטמנטים עלו בחלקם של היהודים אך סכומים מועטים ושרובם של היהודים הם עניים ואי-אפשר לגבות מהם אף סכומים מועטים.

דרוש היה אפוא לעשות הערכות חדשות, מדויקות יותר, ואולם הממשלה לא יכלה להמתין עד שתעשינה ההערכות החדשות, כי צרכי הממלכה היו מרובים ונחוצים, ועל-כן האיץ המיניסטר בפריפקטים לגבות

את המכס כפי ההערכה שנקבעה, וא"ל עשו כל מה שביכולתם לגבות אותו ולא יכלו.

עוד רע מזה היה גורל מכס הבשר במחוזות פולין אשר היו תחת יד אוסטריה, ובשנת 1809 נספחו אל נסיכות ורשה.

כאשר נכבשו המחוזות ההם לפני חיל נסיכות ורשה (בחודש מאי 1809), פקד שלטון הצבא לגבות מאת היהודים את המסים, אשר העלו עד אז לממשלת אוסטריה.

המסים האלה היו רבים וגדולים מאד, ואלו הם: (א) מכס הבשר, אשר היו נתון בחכירה ליהודים (מכל ליטרא בשר 3 „גדולים“, מיונה 2 ג, מאוז 14 ג, מבר-אוזא או תרנגולת 6 ג, מברבור 20 ג), (ב) מכס הנרות (14 „גדולים“ מכל נר שמדליקים בבית יהודי בליל שבת ויום טוב; לכל הפחות שני נרות לכל אשה נשואה), שגם הוא היה נתון בחכירה ליהודים. (ג) מס המשפחה ($7\frac{1}{2}$ רייניש מכל משפחה לשנה ונוסף עליהם עוד 50% של סכום מכס הבשר ומכס הנרות, שכל משפחה היתה מעלה לשנה).

שלטון הצבא של נסיכות ורשה לא הסתפק עוד במסים אלו והוסיף עליהם עוד מס גדול לפרס אנשי-הצבא ולהלבוש שלהם. סכום המס הזה לא היה קצוב, אך בשעה שעלה על דעת שלטון הצבא, הטיף על הקהלות להעלות לקופתו סכומים ככל אשר חפץ.

מהמאד נורא היה המס הזה בגדלן, נוכח לשפוט מן העובדא, שבדפרטמנט הראדומי לבדו היה אחר-כך זקוף על קהלות היהודים חוב בסך 247.217 זהובים עם 17 „גדולים“, אשר לא הספיקו לסלק במשך שנה אחת, שבה היה קים שם שלטון הצבא.

על-פי החוזה, שנעשה בוונה ביום 14 לאוקטובר 1809, נספחו אותם המחוזות אל נסיכות ורשה ומהם כוננו עוד ארבעה דפרטמנטים: (1) הקראקאי, שבו נמצאו לפי הספירות הרשמיות 2.488 משפחות יהודיות, (2) הלוברני – 7.750 משפחות, (3) הראדומי – 8.058 משפחות, (4) השדליצי – 7.821 משפחות יהודיות.

ביום 20 למאי 1810 הוציא מלך סכסוניה פקודה, שמכס הבשר יהיה נגבה בארבעת הדפרטמנטים האלה מיום 1 לאוגוסט באותה השנה, כפי החלטת הסיים משנת 1809. באופן זה הושם על כל משפחה ומשפחה לסלק סך 73 זהובים לשנה; ומשום שלפי הספירות הרשמיות נמצאו בכל הדפרטמנטים האלה 26.117 משפחות יהודיות, הוטל על כל הקהלות שבדפרטמנטים לסלק סך 1.906.541 זהובים לשנה, והסך הזה נתחלק בין הדפרטמנטים, המחוזות והקהלות, לפי מספר משפחות היהודים שבכל אחד ואחד.

על הספירות והחשבונות האלה ערערו בחיני השלטונות הגבוהים:

והרהרו אחרי הממונים על הספירות מה שהרהרו. שהרי מתוך הכתבים, שהשאירו שלטונות אוסטריה, נודע כי בשנת 1808 עלה מספרן של משפחות היהודים במקומות אלו לכדי 42,259, בחודש דצמבר 1809 מנה שלטון הצבא את משפחות היהודים ומצא אותן אך 37,177, ועכשיו הופחת מספרן עוד יותר ויש אך 26,117. נמצא, שמסוף שנת 1808 הופחת מספרן בכדי 16,142 משפחות ומשנת 1809 ועד אז, במשך חצי השנה (הספירות החדשות נעשו בראשית חודש יולי), הופחת מספרן בכדי 11,060! – מה זאת? בדקו ומצאו, שמיום אשר חדרו שמה צבאות נסיכות ורשה עזבו רבים מן היהודים את מקומות מושבותיהם ונדו לרוסיה ולשאר ארצות. ואמנם גדלה שם מצוקת היהודים עד-מאד. על המסים גדול היה, כאמור, עד-מאד ושום קצב לא היה להם, והחילות בזו את רכוש התושבים והתעללו ביהודים. על-כן ברחו רבים מן היהודים ונדו לארצות שונות.

ואולם אף-על-פי שהובר, כי אוכלסי היהודים נתמעטו באותם המקומות, ולמרות העוני, אשר שרר שם, מצאה הממשלה לנחוץ להגדיל את סכום מכס הבשר, ואחרי אשר לפי פקודת מלך סכסוגית סדרו מחדש את ארבעת הדפרטמנטים ההם למחוזותיהם ועריהם, שוב שמו מספר למשפחות היהודים, היושבות בהם, ומצאו, שהמספר הזה מגיע לכדי 76,738, והעמידו את המכס על סך 1,951,928 זהובים, ואותו חלקו בין הדפרטמנטים, המחוזות, הקהלות והיחידים, כפי הסדר שנקבע בשאר הדפרטמנטים. המכס הוטל ונתחלק, אך לגבות אותו קשה היה עוד הרבה יותר מאשר בששת הדפרטמנטים, שנוסדו בשעה שכוננה הנסיכות, כי העוני בין היהודים יושבי הדפרטמנטים החדשים גדול היה מן העוני שבין היהודים בשאר הדפרטמנטים.

הקובלנות שבאו אל המיניסטר על גביית מכס הבשר רבו מאד. קבלו קהלות היהודים, שאין ידן משגת לסלק את סכומי המכס, כי העניים שבקרבת רבים מאד. קבלו גם פקידי הערים והמחוזות לפני השלטונות הגבוהים עליהם, הנוגשים בהם לגבות את סכומי המכס סאת הקהלות, והם אינם יכולים לגבות אותם, כי רובם של אנשי הקהלות עניים הם. ראה המיניסטר, שבשום אופן אי-אפשר לגבות את המכס בשלמותו, והוציא ביום 7 למרץ 1811 פקודה אל הפריפקטים, שיגבו לפי-שעה אך שני שלישים מן הסכומים הקצובים ואלה יהיו נגבים אך מאת העשירים והאמידים, והעניים יהיו פטורים לגמרי מן המכס. וכדי לחקור היטב את ענין המכס ולדעת, כמה תוכל הממשלה להכניס ממנו ובאיזה אופן תוכל לגבות אותו בשלמותו, לבס' יהיה גרעון בבודז'ט, כאשר היה עד אז, פקד המיניסטר על הפריפקטים של ששת הדפרטמנטים, שיבחרו להם מכל דפרטמנט שני אנשים, מן הנאורים שבין היהודים והנאמנים על העם, וישלחו אותם בתור צירי עם היהודים לורשה וביום 8 לאפריל של אותה השנה יתיצבו בלשכת מיניסטר האוצר.

בינתיים דן הסיים בענין המכס, וגם הוא חפש תחבולה לגבות את המכס הזה בשלמותו, באשר נוכח לדעת, שמסכומי המכס, אשר היו קצובים בבודז'ט, לא נגבה סך גדול מכפי שני מיליונים, בעוד אשר הממלכה זקוקה כל־כך לממון. יש שדרשו לבטל לגמרי את המכס הזה, כי הוא מתנגד לעיקר של שווי זכויות התושבים, המובטח בקונסטיטוציה של נסיכות ורשה, ששום פקודה לא בטלה אותו, וגם אין בכחה לבטלו. ואולם אחרים הוכיחו כנגדם, שלפישעה, בזמן שצרכיה של הממלכה מרובים כל־כך, אין לבטל את המכס, ביחוד אחרי שהיהודים משתמטים מחובה אחרת, שהיא גדולה וקשה הרבה יותר מאד מחובת המכס, והיא חובת עבודת־הצבא, ואחרי שראשי היהודים בעצמם הסכימו להטיל את המכס הזה על היהודים. עוד אחרים דרשו להחליף את מכס הבשר במס מיוחד, מס פשוט, אשר יוטל על כל יהודי כמס הגולגולת, אשר היהודים בפולין היו מעלים במשך מאות בשנים. ואולם רובו של הסיים לא הסכים לאלו, מפני שהממלכה צריכה תיכף לממון ואין להמתין עד שהמלך יאשר את החוק החדש בדבר המס המיוחד ועד אשר תהיה נעשית הערכה למס זה. לאחר וכו' רבים החליטו הסיים להשאיר בתקפו את החוק על־אודות מכס הבשר, אך המכס הזה לא יוטל על משפחות היהודים סתם, אלא לפי מדת אכילת הבשר של כל משפחה ומשפחה: המרבה לאכול בשר, ירבה לשלם, והממעט—ימעט. באפן זה — חשב הסיים — נקל יהיה לגבות את המכס, מאחרי שהוא מוטל על כל איש אך כפי ערך הונו.

ה"צירים" היהודים של ששת הדפרטמנטים באו ליום הנועד לורשה, ואחרי אשר נועצו יחדו על־אודות מצבם של היהודים במדינה בכלל וצרכיהן הגדולים של הקהלות בשעת הרדיפות של החילות, הגזרה של עבודת־הצבא וההכרח לפטור את היהודים מעבודה זו בהשתדלות שעלתה בדמים מרובים ושאר ההוצאות המרובות מאד בשעת חרום, החליטו שקודם־כל נחוץ להמעיט מאד את הסכום של המכס אשר קצבה הממשלה בראשונה. הסיים החליט לגבות את המכס לפי מדת הבשר הנאכל, והרי העניים שבין היהודים רבים מאד, ואלה אינם אוכלים בשר, אלא בשבתות וימים טובים, ומן הדין הוא אפוא להקטין את סכום המכס. הרי דבר זה כבר ידוע לממשלה, ועל־כן הפחית המיניסטר בעצמו שליש מאותו הסכום ובודאי שיסכים להפחית עוד שליש. נחוץ מאד, שגביתו של המכס תהיה גם מכאן ואילך ביד הקהל שבכל עיר ועיר, כי שעת החרום גורמת להפקרות" ואלמלא מוראו של הקהל היו רבים יוצאים לתרבות רעה, מנלחים את זקנם ופאותיהם ולובשים מלבושי הגוים, בכדי למצא חן בעיני השלטונות, אשר שאפו להשוות את היהודים עם שאר התושבים ובחרו לעשות עסקים שונים, עסקי קבלנות, עם היהודים שאינם שונים במלבושיהם מן הגוים. עכשיו, אם הקהל הוא המעריך את אנשי הקהלה והוא הגובה את המכס, הכל יראים ממנו והכל משתדלים שלא להרעימו, שהרי בידו להעריך כל איש ואיש כרצונו ולגבות ממנו סכומים גדולים עוד יותר ממה

שיוכל להרויח בעסקי קבלנות. ועוד גם זאת: בחלוקת המכס והטלת סכומיו על היחידים יוכל כל קהל להתנהג באופן שבקופתו ישאר הסכום הנחוץ לצרכי הקהלה ולצרכי כלל היהודים.

בכתב, שהגישו ה„צירים“ אל מיניסטר האוצר, הציעו להפחית את סכום המכס ולהעמידו על סך 1.215.044 ז'הובים בששת הדפרטמנטים ההם, כי לפי מדת הבשר הנאכל מאת היהודים מגיע לחלקה של כל משפחה יהודית אך שלש ליטרות בשבוע, ואחרי שלפי החוק מוטל על היהודים לשלם 6 „גדולים“ מכל ליטרא בשר, נמצא שעל כלל היהודים שבששת הדפרטמנטים לשלם אך כסכום ההוא. הסכום יתחלק בין הדפרטמנטים, המחוזות והערים לפי מספר אוכלסי היהודים שבכל אחד ואחד. הערכת היחידים שבכל קהלה וקהלה תהיה נעשית על-ידי הקהל, והוא יגבה את המכס לפי ההערכה ויעלה אותו אל קופת שלטון המחוז, וה„צירים“ יהיו המפקחים על הקהל במעשה ההערכה, הגביה וסליקו לקופת המחוז. יוצאת מן הכלל העיר ורשה, שבה מרובים תמיד היהודים הסוחרים, הבאים משאר הערים והם אוכלים בשר הרבה יותר ממה שאוכלים היהודים בני העיר, ועל-כן אין להטיל על קהלת ורשה מכס לפי מספר אוכלסיה, אלא איזה סכום כללי, לפי האומדנא – 229.000 ז'הובים לשנה, ואת הסך הזה תעלה הקהלה לקופת הממשלה אחרי אשר תחכיר את המכס.

המיניסטר לא הסכים להצעה זו, מפני שהסכום אשר קצבו ה„צירים“ היה מעט בעיניו, ויען כי בארבעת הדפרטמנטים החדשים היה הגרעון במכס גדול עוד יותר מאשר בששת הדפרטמנטים והוא, המיניסטר, אמר לשים פעם אחת קץ לגרעון בכל הנסיכות כלה ולהתקין סדרים, באופן שההכנסה מן המכס הזה תהיה קבועה ובטוחה. על-כן הוציא ביום 5 לנובמבר 1811 פקודה אל הפריפקטים שבכל עשרת הדפרטמנטים לשלוח לורשה בסוף חודש דצמבר שני צירים יהודים מכל דפרטמנט ודפרטמנט. הצירים נאספו ונועצו בדבר מצבם של היהודים בכל הנסיכות ומצבן של הקהלות, ולבסוף, ביום 27 לדצמבר, הגישו אל המיניסטר כתב, שבו נתחייבו להעלות לקופת הממלכה בעד מכס הבשר בכל הנסיכות סך 2.400.000 ז'הובים לשנה בארבע מניות, מניה אחת בכל רבע השנה והרבע הראשון יתחיל מחודש יוני שנת 1812.

אלמלי הסכים המיניסטר להצעתם של ה„צירים“, כי אז היה קם בנסיכות מוסד מעין ועד המדינה, שהיה דומה לאותו ועד ארבע ארצות, אשר היה קים לפני בממלכת פולין; הקהל היה השולט בקהלה כמו לפני, ואותם ה„צירים“ וחבריהם וגדולי הרבנים שבמדינה היו השולטים בקהל והמנהלים את כל עניני היהודים מבית ומחוץ, והכל בגלוי ובהיתר גמור, בתור האחראים על מכס הבשר והמפקחים על ההערכה, גבית המכס וסליקו; הקהל בורשה הזקוק לממון הרבה יותר משאר הקהלות, באשר הוא המשתדל תמיד לפני השלטונות והוא העומד על המשמר בכל עת ובכל שעה לדעת ולראות, אם יש צורך

בהשתדלות ואם השעה כשרה לה, הקהל הזה היה מקבל הכנסות גדולות וקבועות מחכירת מכס הבשר והיה אפוא בכחו לעסוק בהשתדלות ביד רחבה, וגם „ועד הצירים” לא היה חסר סכומים גדולים, הדרושים לו לצורך השתדלותו.

ואולם המיניסטר דחה את הצעת ה„צירים”. הוא דרש, שה„צירים” יתנו לו ערבון על סכום המכס, והם לא רצו לתת. הוא לא רצה, שסלוק המכס יתחיל מיום 1 ליוני ולהפסיד את המכס של חמשה חדשים, וגם הסכום אשר פסקו ה„צירים” לתת לו היה מעט בעיניו, כי לפי חשבונה של הממשלה נמצאו אז בנסיכות 297.444 נפש יהודים, ומשום שלפי ההשערה אוכלת כל נפש אדם לכל הפחות ליטרא בשר בשבוע, נמצא, שעל היהודים להעלות 3.033.928 זהובים לשנה. בכלל לא יכול המיניסטר להבין, איך זה יוכלו ה„צירים” לגבות את המכס באופן שכבר נסתה הממשלה לגבות אותו ולא הצליחה.

ה„צירים” התקינו בורשה מה שהתקינו – ושוב לעריהם, מבלי אשר רצו לדון עוד עם המיניסטר ופקידיו, אך מלאו את ידי אחד מהם מיושבי ורשה, שהיה גם אחד מראשי הקהל בעיר זו, בערעק בן-שמואל, לחכור מאת הממשלה את מכס הבשר של כל הנסיכות, וזה פסק לתת 2.500.000 זהובים לשנה, כלומר: הוסיף סך 100.000 זהובים על הסכום אשר פסקו ה„צירים” לתת, אך את זמן הסלוק קבע גם הוא ליום 1 ליוני, שממנו ואילך יהיה זמן הפרעון.

המיניסטר לא הסכים גם לתנאיו של בערעק, אך בודאי שהיה מוכרח להסכים, כי לא היתה לו שום עצה ותחבולה לגבות את סכום המכס במדה שרצה הוא. ואולם כלל היהודים, לפי דעתם של העסקנים, היה זקוק מאד לממון באותה שעה, שהיתה שעת הכשר לפטור לגמרי את היהודים שבכל המדינה מעבודת הצבא, ולא יכלו אפוא להמתין עד אשר ימצא המיניסטר את עצמו מוכרח לקבל את תנאיו של בערעק.

אז באו שלשה יהודים אחרים מגדולי החשובים במקומות, שהיו שיכים לאוסטריה: הרב בחעלם ר' מנדל עטינגר, ר' רפאל שפירא מקשונז (Książ Wielki) ור' יוסף וואהלברג מטארנוב, והם פסקו לתת 2.650.000 זהובים לשנה ב"ב מניות, סך 220.833 זהובים עם 10 „גדולים” בכל שנה, בתנאי שזמן החכירה יתחיל מיום 1 למרץ 1812, והם, החוכרים, יהיו אחראים בגופם וברכושם על סכום החכירה וליתר בטחון יניחו באוצר הממשלה ערבון של שטרות-ערך בסך 441.666 זהובים עם 20 „גדולים”, ושראשי הבהמות הנשחטות, הרגלים ובני-המעים של אלו יהיו נמכרים לעניים בלי הרמת המכס.

בכתב, שהגישו אלו אל המיניסטר, הוכיחו, שהם כבר קנו נסיון בענין גבית מכס הבשר, כי הם חכרו את המכס הזה גם מאת שלטונות אוסטריה,

ועל-כן יכול המיניסטר לבטוח בהם, שגם בנסיכות יגבו אותו ויעלהו אל קופת הממלכה בשלמותו.

המיניסטר הסכים לתת לאלו את מכס הבשר בחכירה, לשלש שנים וביום 9 ליאנואר 1812 נכתב בורשה אצל הנוטריון אלכסנדר ענגלקע שטר החווה של החכירה בין מיניסטר-האוצר טאדעאוש מאטושביטש ובין הרב מנדל עטינגר (זה חתם על השטר עברית: "הק' מנחם מנדל רב בחצלים"), רפאל שפירא מקשונז ויוסף וואהלברג מטארנוב.

ותיכף למעשה החווה הזו פנה מיניסטר הצבא, יוזף פוניאטובסקי, אל מלך סכסוניה באותה ההצעה שכבר הזכרנו, לפטור את היהודים מעבודת הצבא. את הסכום הגדול, שהיה דרוש להשתדלות בענין זה, נתנו החוכרים להם על חשבון הרוח שיהיה להם מן החכירה.

חשבו העסקנים היהודים – וטענו: החכירה לא הביאה רווח, אלא הפסד מרובה, כי במחצית החודש מרץ התחילה במדינה תנועת חילוליו של נפוליון, אשר עלו על רוסיה והם הרבו להחרים בשר ובהמות לצורך עצמם, וחוכרי המכס לא יכלו אפוא להעלות את המכס בשלמותו. עד סוף חודש יולי הכניסו אל קופת הממלכה אך סך 479.742 זהובים עם 2 „גדולים“, תחת אשר עליהם היה להכניס 1.104.166 ז' עם 20 „גדולים“, ואז וותרו על שטר החווה וסלקו את ידם מן הערבון, אשר הניחו באוצר הממלכה, ולעסקני היהודים לא היה עוד שום מקור לדלות ממנו את הסכומים אשר היו דרושים להם לצרכי ההשתדלות, בכדי לעצור בפני הגזרה על עבוד המשקים ומכירתם, שיצאה ביום 30 לאוקטובר 1812. העשירים שבין היהודים יושבי ורשה נתנו מכיסם איזו סכומים, אשר הועילו אך לדחות לשתי שנים את זמן יציאת הגזרה לפעולה.⁽¹⁾

כרטיסי-היום („טאגצעטעל“)

הכרטיסים להיתר הישיבה בורשה הונהגו על-ידי המרשלץ, הנסיך לובומירסקי, בשעה שהנהיג את מכס הבשר (1770). כל יהודי ויהודי, שהותר לו להכנס אל העיר (עין למעלה בראש הפרק „מכס הבשר“), היה מחויב לקנות לו כרטיס במחיר שלשה „גדולים“ של כסף („גדול של כסף“ היה כשבעה „גדולים“ וחצי של נחשת) ל"ד יום. הכנסות הכרטיסים האלה היו לכסללת הממונים על ההשגחה, שלא ימצא בעיר שום יהודי, שאסור לו

(1) כל הדברים האמורים בזה על-אודות מכס הבשר משנת 1809 ואילך לקוחים מכתב ארכיון האוצר בורשה (כתבים כוללים של מכס הכשר כרך I, כתבי שלטון העדה בורשה וכתבי יעקב טוגנדהולד חלק ד').

לשהות בה. אחר-כך, בכדי להשמר מן המגפה, אשר פרצה באותה השנה ברוס, פקד ליבומירסקי לעשות חפירות סביב העיר. להוצאות החפירות נתן אוצר הממלכה סכום ידוע והשאר הוטל על בעלי-הבתים. ובכדי שהיהודים השוהים בורשה ישאו גם הם בעל ההוצאות האלה, התקין ליבומירסקי להוסיף על מחיר כל כרטיס עוד שני „גדולים” של כסף, ומאז היה כל יהודי ששהה בורשה מחויב לפדות לו כרטיס בחמשה „גדולים” של כסף ל”ד יום¹).

בשנת 1799 התקינו שלטונות פרוסיה, שכל יהודי בן עיר אחרת, אשר יבוא לורשה, יהיה מחויב לפדות „כרטיס-היום” בזהוב אחד (30 „גדולים”) ליום.

והנה אחרי שווייהזכות, שנתן ליהודים בקונסטיטוציה של 22 ליולי 1807, בדין היה, שהיהודים יהיו פטורים ממס „כרטיס-היום”. ואולם שלטונות העיר ורשה לא על-נקלה נכנעו מפני חוקי הקונסטיטוציה בכל ענין הנוגע ליהודים וטובתם, וביחוד התעקשו בדבר „כרטיס-היום”, שלא לפטור מהם את היהודים בני שאר הערים, הבאים לורשה².

היהודי הראשון, אשר בקש לפטור אותו מ„כרטיס-היום”, היה רופא אחד, „רוזנברג דע ברסלוי”. הוא פנה ביום 17 למאי 1808 אל הפרפקט של הדפרטמנט הורשאי, ציעשלאקיעוויטש, בבקשה, שבה לא נשען על הקונסטיטוציה של הנסיכות, המשוה את כל התושבים בלי שום הבדל בענין הזכות לדור בכל מקום שהם רוצים בלי שום הגבלה, ולא דרש לבטל בכלל את המסים המיוחדים, אשר הוטלו על היהודים. להפך, הוא בעצמו התחייב להעלות את כל המסים המיוחדים, המוטלים על היהודים, אך בענין „כרטיס-היום” בקש להשוות אותו עם היהודים „הנסבלים” בורשה, ובוה נשען על זכות עצמו: רופא הוא – כתב בבקשתו – ובא לורשה מפרנקפורט, ששם למד חכמת הרפואה, בכדי להתישב בעיר זו, שהרופאים שבה מועטים מאד, ולהביא עזרה ליושביה. ואמנם רבים הם הדורשים בעצתו ומתרפאים ממחלותיהם על-ידו והוא טרוד מאד בהרבותו להציל בני-אדם ממות, ועל-כן יש שהוא שוכח לפדות את כרטיס-היום בשעה שעבר זמן הכרטיסים שפדה, ואז באה הפוליציה וקונסת אותו.

(1) מן ההרצאה, שהגיש המרצה של המגיסטרט בורשה לשלטונות פרוסיה בשנת 1797 (הארכ' הכללי בורשה. כתבי המגיסטרט של העיר ורשה, נומר 1125). ה. נוסבליס (בספרו *Szkice historyczne z Życia Żydów etc.* צד 14) טועה בכתבו, שבעד כל כרטיס שלמו גדול של כסף אחד, ששווי היה 15 גדולים של נחשת, וכל כרטיס נתן אך לחמשה ימים, כי באמת נתן הכרטיס ל”ד יום ושוי של גדול כסף היה $7\frac{1}{2}$ גדול.

(2) כל הדברים המובאים בזה על-אודות „כרטיס היום” בימי נסיכות ורשה מקורם בכרך 178 של כתבי העיר ורשה אשר בארכ' הכללי שבורשה.

והיא, הפוליציה, שומרת עליו ומדקדקת עמו כל־כך בענין כרטיס־היום, עד שכבר הוכרח לשלם 32 טלר קנס.

הפריפקט ציעשלאקיעוויטש השיב לו על־ידי המגיסטרט של הפוליציה ביום 9 ליוני כדברים האלה:

„מפני שהחוקים הכלליים על־אדות בני דת משה לא נתפרסמו עדין, אי־אפשר לפטור את הד״ר רוזנברג ממס כרטיס־היום“.

במכתב מיוחד אל המגיסטרט של הפוליציה, שצרף הפריפקט אל אותה התשובה, כתוב:

„בכדי להמנע מקבל תדיר את בקשותיהם של היהודים, הדורשים לפטור אותם מן המסים המיוחדים, בהשענם על הקונסטיטוציה של נסיכות ורשה, אני מודיע למגיסטרט של הפוליציה בעיר ורשה, שמגינסטר הפנים פקד להשאיר בתקפם את כל החוקים על־אודות היהודים, אשר היו קיימים עד עתה, כל־זמן שלא תתפרסם קונסטיטוציה מיוחדת, הנותנת ליהודים חופש“.

היהודים בני־המדינה, אשר ידעו היטב, ששלטונות ורשה עוינים אותם תמיד ומציקים להם ככל אשר ביכלתם, נמנעו מהשתדל לפניו בלבד בטיול כרטיס־היום, ורבים מהם פנו בענין זה אל מלך סכסוניה בעצמו, ובסמכם על חוקי הקונסטיטוציה בקשו לבטל. תיכף את הגזרה ההיא, אשר עברה ובטלה מאליה, כשם שבטלו כל שאר הזכויות המיוחדות, ואף־על־פי שכל שאר החוקים על־אודות המסים המיוחדים של היהודים נשארו בתקפם עד שנת 1809, בדיון הוא, שכרטיס־היום יהיו בטלים מיד.

בדבר בטול כרטיס־היום בורשה השתדלו גם רבים מגדולי האצילים הפולנים, אשר היו להם עסקים רבים עם היהודים, וכאשר שבה ורשה להיות לעיר הבירה, היו יודעים, שיצטרכו לשהות בה ימים רבים בתור חברי הסיים, או גם לשם שעשועים, ודרוש היה אפוא לצורך עסקיהם, ש„יהודיהם“ יוכלו לבוא אליהם ברנחה ובאין מפריע.

מלך סכסוניה נענה להשתדלות זו, ועוד לפני הסיים, ביום 10 לפברואר 1809 הוציא פקודה לבטל את כרטיס־היום בורשה.

הפקודה ההיא נכתבה ונחתמה ונתפרסמה, ושלטונות העיר ורשה לא פסקו להכריח את היהודים הבאים לורשה לפדות את כרטיס־היום. גם אחרי אשר החליט הסיים ביום 24 למרץ 1809 לבטל את כל המסים המיוחדים, המוטלים על היהודים, ולקבוע תחתיהם את מכס הבשר, לא חדלו לגבות מאת היהודים הבאים לורשה את המס ההוא.

היהודים הוסיפו להתאונן לפני השרים, וביום 31 למאי 1809 החליט הסיים שבטיקוצין בפרוש לבטל את כרטיס־היום, ומלך סכסוניה אשר את ההחלטה הזאת, ואחרי אשר שבה ממשלת הנסיכות לורשה (19 ליוני 1809), נמסרה אותה ההחלטה לפריפקט של הדפרטמנט הורשאי, בכדי שיאסור על שלטונות ורשה לגבות מאת היהודים את מס הכרטיסים.

שלטונות ורשה לא השגחו גם בהחלטת הסיים, שהיתה לחוק על־

פי אשורו של מלך סכסוניה, והוסיפו להכריח את היהודים לפדות את כרטיסייהוים.

ביום 10 לאוגוסט 1809 שלח מיניסטר-האוצר אל סגן-הפריפקט (1) פקודה לאסור על שלטונות העיר ורשה לגבות את המס ההוא. סגן הפריפקט שלח את הפקודה הזאת ביום 14 לאוגוסט אל סגן הפרזידנט של העיר ורשה והודיעהו, שהוא פנה אל מיניסטר הפנים בהצעה להשאיר את הכנסת כרטיסייהוים לקופת העיר ורשה ושלא לבטל את תקנת הכרטיסים, כי תכליתה של התקנה הזאת היא לשמור על סדרי העיר ולהגן עליה, מפני כבוש גמור של יהודים זרים, נעים ונדים.

ביום 9 לאוקטובר 1809 שלח סגן הפרזידנט של העיר ורשה אל סגן הפריפקט מכתב, שבו הגיש לו תודה בשם אזרחי העיר על אשר הוא מגן על עיר-הבירה ומבאר את הנחיצות להשאיר בתקפה את תקנת הממשלה הקודמת (ממשלת פרוסיה) בנוגע ליהודים זרים, הבאים לורשה:

אמנם – כותב סגן הפרזידנט של העיר ורשה – חוקי הקונסטיטוציה מבטלים את כל המסים המיוחדים, המוטלים על היהודים, והסיים הטיל עליהם תחת כל המסים את מכס הבשר, שהיה נוהג בורשה גם קודם לכן, ואוצר הממלכה נותן לקופת העיר דמי-פצוי בעד המכס הזה, אך דבר זה אינו יכול לעצור בעד העיר לגבות מאת היהודים הזרים את מס כרטיסייהוים.

לעיר ורשה – הוא מוסיף ומבאר – יש זכויות מיוחדות, שפיהן אסור על היהודים לשבת בה. אומרים, שהזכויות האלה בטלו מאליהן בתקף חוקי הקונסטיטוציה. אך הרי בנוגע ליהודים בטלה הממשלה את חוקי הקונסטיטוציה, בקבעה את מכס הבשר ובדחתה את שווי זכויות היהודים לעשר שנים, ובכן זכאית גם העיר ורשה להחזיק בזכויות הקודמות בנוגע ליהודים, וביחוד אחרי שגם היא בעצמה מתרת ואינה רוצה כלל לגרש מן העיר את היהודים, שהממשלה הקודמת התירה להם לשבת בה, וגם יהודים זרים היא נותנת להכנס אליה, אלא דורשת, שהיהודים הזרים יהיו זקוקים לכרטיסייהוים, שהם נחוצים מאד מפני כמה וכמה טעמים: (א) כרטיסי-היום הם תחבולה טובה ונאמנה להגן על כל מיני האומנות והחרשת מפני מרמת היהודים, המשחיתה ומכלה את הדברים האלה, ולשמור על עיר-הבירה, שלא יבואו אליה המוני יהודים נעים ונדים וקבצנים, הנוהרים אליה מכל הערים והגלילות שבנסיונות. (ב) על-ידי כרטיסייהוים אפשר להבחין בין יהודים זרים ובין יהודי העיר, הנושאים בעל העיר והמדינה והממלכה, ולהגן על אלו מפני התחרותם של שאר היהודים. (ג) אם כרטיסייהוים בורשה יהיו בטלים, ישא אוצר הממלכה נזק גדול, כי את כל המסים יעלו תמיד אך על התושבים בעיר בקביעות, ולא על הזרים, כי אלו נעים

(1) סגן הפריפקט היה שר-מחוז.

בשעת גבית המסים ממקום למקום או גם יוצאים מן העיר ומשתמטים מהעלות את המסים; אם היהודים מכל הנסיכות יוכלו לבוא לורשה באין מעצור, ירבה להרויח חוכר מכסה־בשר בורשה, ובשאר הערים תתמעטנה ההכנסות של המכס הזה, כי אוכלי הבשר שבהן יהיו מועטים; בהבטל כרטיס־היום אי־אפשר שהשלטונות יהיו יודעים, מי ומי היושב בעיר ועוסק במשא ומתן או באומנות וחרשת, וממילא לא יוכלו לגבות מהם את המסים, ולא כן אם כרטיס־היום קימים, שאז רושמים בשערי העיר את שם כל יהודי ויהודי הנכנס אליה והפקידים הממונים על מס הכרטיסים האלה מתחקים תמיד על כל יהודי שכזה ומעשהו, וממילא הם יודעים גם־כן במה הוא עוסק. כל הדברים האלה היו ידועים לממשלה הקודמת, ולכן השאירה בתקפה את כל התקנה הקודמת בדבר כרטיס־היום, ולא עוד, אלא שהוסיפה על התקנה הזאת חומרות רבות, והכל בכדי להגן על העיר מפני היהודים המזיקים.

מפאת כל הנמוקים האלה מבקש סגן הפרזידנט של העיר מאת סגן הפריפקט, שהוא השר הממונה על כל המחוז, שיוסיף להשתדל לפני מיניסטר־הפנים להשאיר בתקפה את התקנה בדבר כרטיס־היום.

על המכתב הזה השיב סגן הפריפקט ביום 5 לנובמבר של אותה שנה, שמחובת משרתו הציע את כל טענותיו של סגן הפרזידנט לפני מיניסטר־הפנים, ואולם עד אשר תבוא ההחלטה האחרונה בנדון זה, הוא מצות לחדול מגבות את מס כרטיס־היום, כי דבר זה נאסר על שלטונות העיר מטעם הנסיך, מלך סכסוניה, בפקודתו מיום 10 לפברואר 1809.

שלטונות העיר ורשה לא מהרו גם הפעם להשמע לפקודת הגבוה עליהם. הדבר נודע למלך והוא שלח ביום 16 לנובמבר אל מיניסטר־הפנים כתב, שבו נאמר: „לתמהוני הגדול נודע לי, שהאסור לגבות מס כרטיס־היום מאת היהודים הנכנסים לורשה אינו נשמר מאת שלטונות־העיר והם מוסיפים לגבות את המס הזה. איני יכול להעלים מכם, שדבר זה הוא למורת רוחי, ועל־כן אני מצוה, שתאסרו תיכף על הפרזידנט של הפוליציה ועל סגן הפרזידנט של העיר ורשה לגבות את מס כרטיס־היום מאת היהודים...”

את הכתב הזה שלח מיניסטר־הפנים אל מיניסטר־האוצר וזה שלח אותו אל סגן הפריפקט וצוה עליו לדרוש מאת הפרזידנט לפוליציה, שיאסור על הפקידים לקחת מאת היהודים את מס כרטיס־היום. הפרזידנט לפוליציה עשה כאשר נצטוו וביום 1 לדצמבר הוציא פקודה אל השוטרים העומדים ליד מבואות העיר, שלא יקבלו מאת היהודים הנכנסים לורשה את המס ההוא. ואולם למחרת היום ההוא, ביום 2 לדצמבר, הוציא סגן־הפרזידנט של העיר ורשה הודעה, שבה כתב, כי כל עניני הכנסות העיר שייכים אך אל האדמיניסטרציה של העיר ולא אל הפרזידנט לפוליציה, והפקודות שהפרזידנט לפוליציה מוציא בענין זה אינן יכולות להיות לחובה על השוטרים שבמבואות העיר, כי הם לוקחים מאת קופת העיר אחוזים ידועים

מסכומי מס כרטיסי-היום שהם גובים, ועל-כן הוא מצוה אותם, שיגבו מאת היהודים את המס הזה, כאשר גבו אותו עד כה, ולא ישמעו לפקודת שום שלטון, מלבד לפקודתו הוא. ואם לא יגבו את המס, יהיו אחראים וערבים ברכושם על הנזק, שהם מביאים לעיר.

ביום 6 לדצמבר פנה הפרוידנט-לפוליציה אל סגן הפריפקט בקובלנא על מעשה סגן-הפרוידנט של העיר ורשה, שאינו נשמע לפקודות הגבוהים עליו, ועוד הוא מוסיף סרה בצוותו על השוטרים, שלא יהיו נשמעים לראש הפוליציה.

סגן-הפריפקט שלח ביום 10 לדצמבר את הקובלנא הזאת אל סגן-הפרוידנט ואליה צרף פקודה נמרצה לבטל את ההודעה, אשר הוציא ביום 2 לדצמבר, ושלא יורוש מאת השוטרים, שיגבו את המס ההוא.

סגן-הפרוידנט לא נבהל כלל מפני דברי סגן-הפריפקט וכתב בשולי כתבי-הפקודה כדברים האלה: „למשמרת בין הכתבים, מפני שבענין זה עתידה לבוא החלטת מיניסטר-הפנים“.

באותו היום, 10 לדצמבר, הודיע אותו סגן-הפרוידנט של העיר ורשה לסגן-הפריפקט, שאחרי אשר קבל את הפקודה שלו בדבר כרטיסי-היום צוה את האינטנדנטורה של מסי-היהודים להתנהג כפי הפקודה הזאת.

למחרת היום ההוא, ביום 11 לדצמבר, פתב סגן-הפרוידנט שנית אל סגן-הפריפקט והודיעהו, שבישיבת המגיסטרט, אשר היתה אתמול, נקראה פקודת סגן-הפריפקט והוחלט לאסור על הפקידים לקבל מאת היהודים את מס כרטיסי-היום.

ובכן הכל שריר וקיים. סגן-הפרוידנט של העיר בעצמו הבטיח, שפקד לחדול מקבל מאת היהודים את מס כרטיסי-היום, והמגיסטרט בישיבתו החליט לאסור לקבל אותו, ומי עוד יוכל להטיל ספק בדבר, שאותו המס כבר עבר ובטל? ואולם באמת לא עלה כלל על דעת סגן-הפרוידנט לחדול מגבות את המס ההוא ובמכתביו אל סגן-הפריפקט נתפון אך לרמות אותו לפי-שעה, עד אשר יצליח בידו, כפי שקוה, להטות את לב מיניסטר-הפנים, שישתדל לפני המושל והסיים להשאיר בתקפה את התקנה הקדומה בדבר כרטיסי-היום.

ואולם גם היהודים וגם גדולי האצילים, אשר שהו בורשה והיו זקוקים ליהודים, לא נחו והוסיפו להשתדל בדבר בטול המס של כרטיסי-היום, וביום 17 לדצמבר שלח מיניסטר-הפנים אל סגן-הפריפקט של הדפרטמנט הורשאי כתב, שבו נאמר, כי מיניסטר-האוצר ומיניסטר-הפוליציה דורשים בחזקה לבטל את המס ההוא, כי לפי החלטת הסיים ופקודת מלך סכסוניה אין לגבות מן היהודים שום מס מיוחד, מלבד מכס הבשר, ועל-כן הוא דורש מאת סגן-הפריפקט, שיוהיר את סגן-הפרוידנט של העיר ורשה, שלא יעז עוד לדרוש מאת היהודים את

מס כרטיסי-היום, מלבד מאת היהודים בני שאר הארצות הבאים לְוֶרְשָׁה.

סגן הפריפקט עשה כאשר נצטוה מאת מיניסטר-הפנים, ועל-פי פקודתו הודבקו הודעות בכל מבואות העיר, שהיהודים יושבי נסיכות ורשה פטורים ממס כרטיסי-היום ועל השוטרים אסור לדרוש מהם את המס הזה.

ההודעות היו מודבקות והיו תמיד נגד עיני השוטרים, הנצבים במבואות העיר, וגם היהודים העוברים והשבים ראו אותן, ואף-על-פי-כן לא נתנו השוטרים שום איש יהודי להכנס אל העיר, אלא אם-כן פדה לו כרטיס-היום.

ביום 30 לדצמבר פנה סגן-הפריפקט שבמחוז פיאסעטשנא אל סגן-הפרזידנט של העיר ורשה במכתב, שבו כתב:

„היהודים היושבים במחוז שלי כבר סלקו, אמנם אחרי עמלי הרב מאד, את מכס הבשר על-ידי יהודי פיאסעטשנא גם בעד הרבע השני, והם חייבים עוד אך 250 זהובים, אשר צייתי על ראשי העיר לגבותם מהם. עכשיו, לאחר שמלאו חובתם זו, הם מקיפים אותי בכל יום ויום בתחנונים רבים ובאים עלי בטענה, שאיני שומר את הבטחתי, שנתתי להם על יסוד פקודת מיניסטר-האוצר, שמס כרטיסי-היום בורשה יהיה בטל לאחר שיסלקו את סכום מכס הבשר. כמדומני, שמן הישר הוא לבטל תיכף את המס ההוא, וביחוד אחרי אשר עכשיו איני יכול בשום אופן להטות לב שום יהודי שילך לוֹרְשָׁה, אפילו בשעה שאני זקוק לכך לצרכי הממשלה, כי היהודים יראים מפני המס ההוא והרדיפות הכרוכות אחרי גביתו“.

ביום 10 ליאנואר 1810 שלח סגן-הפריפקט הורשאי אל סגן-הפרזידנט של העיר ורשה את פקודת מיניסטר-הפנים, שלא לגבות את מס כרטיסי-היום גם מאת היהודים, הבאים מגליציה, אחרי אשר גליציה נספחה אל נסיכות ורשה.

בטוח היה מיניסטר-הפנים, כנראה, שסגן-הפרזידנט כבר פסק לגבות את המס ההוא מאת היהודים, היושבים בששת הדפרטמנטים הראשונים של נסיכות ורשה, והוא בא אך להוסיף, שגם היהודים היושבים בארבעת הדפרטמנטים החדשים הם יושבי נסיכות ורשה ואסור לגבות מהם את המס. גם סגן-הפריפקט לא ידע, ששום איש יהודי אינו יכול להכנס אל העיר בלי כרטיס-היום, כמו לפניו.

באותו היום, 10 ליאנואר, הודיע מיניסטר-הפנים לסגן-הפריפקט של הדפרטמנט הורשאי, שאחרי אשר בא בדברים עם מיניסטר-האוצר מצא, שנחוץ לבטל לגמרי את מס כרטיסי-היום ושלא לגבות אותו גם מאת היהודים בני שאר הארצות, והוא מצוה על סגן-הפריפקט, שיוודיע את הדבר לסגן-הפרזידנט של העיר ורשה.

את הפקודה הזאת השהה אצלו סגן-הפריפקט כחודש ימים ולא שלח

אותה אל סגן-הפרזידנט עד יום 2 לפברואר. ואמנם לא היה צריך להחיש את משלוח הפקודה, כי סגן הפרזידנט לא השגיח בשום פקודה ולא פסק לגבות את המס שהוא גם מן היהודים בני נסיכות ורשה.

יהודי ורשה, אשר גדוליהם היו תמיד המשתדלים הראשים בעניני כלל ישראל אשר במדינה, לא השתדלו כלל בדבר בטול המס ההוא, ולא עוד, אלא שכפי הנראה הודו לדבריו של סגן-הפרזידנט, שיש לעצור בעד היהודים בני שאר הערים מבוא לורשה, בכדי שלא יתחרו עם היהודים בני ורשה.

בין כל המוני הכתבים שיש בידינו על-אודות כרטיסי-היום בימי נסיכות ורשה לא מצאנו שום רמז, שיהודי ורשה השתדלו לבטל את המס המציק. והמחפיר הזה, להפך, מצאנו כתב אחד מאת הגדול שבעסקני היהודים ונדיביהם באותם הימים, בערעק בן שמואל, המעיד, שדעתו נוחה ממה שהיהודים, הבאים לורשה לעסוק במסחר, זקקים לכרטיסי-יום. וזהו הכתב ההוא, ששלח בערעק ביום 11 ליאנואר 1811 אל סגן-הפריפקט של הדפרטמנט הורשאי:

„החתום מטה, שהוא מספיק צרכי צבא פולין ואדמיניסטרטור של מכס-הבשר, מחזיק לענינים אלו סופר יהודי, חיים שבח מווארקי. והנה אף-על-פי שבהודעות המודבקות במבואות העיר ראיתי כתוב, ששום איש יהודי אינו צריך לשלם מס כרטיסי-היום, אותו הסופר שלי שלם בעד כרטיסי-יום ואותם אני מצרף בזה. ואולם בהוכחי לדעת, שאך יהודי עוסק במסחר היה מחויב לשלם מס כרטיסי-היום בשעה שמש זה היה קים ולא יהודי. שהוא משרת לפני הצבור, ואיתו הסופר שלי, מלבד מה שהמס הזה בטל, יש לו טענה צודקת, שהוא שומר ומעקט על מכס-הבשר הכשר, העולה לקופת הצבור, — על-כן אני מתחנן בהכנעה גמורה, שבכדי להמנע ממעשי המצוקה, שהשוטרים במבואות העיר עושים תמיד ליהודים, ינתן לסופר שלי כתב, אשר יהיה לו למגן מפני כל מין התנפלות“.

אנו רואים אפוא, שאותו הגדול שבעסקנים והנדיבים, אף-על-פי שידע היטב את עשק המשפט הנעשה לכלל היהודים, לא דרש להסיר את העולה הנוראה ולא הזכיר כלל וכלל, שסגן-הפריפקט מחויב להשגיח, שלא יהיו נעשים „מעשי מצוקה“ והתנפלות לשום יהודי; הוא דרש אך כתב-תעודה, שהסופר שלו פטור ממס כרטיסי-היום. יותר מזה לא חפץ.

את הכתב ההוא שלח סגן-הפריפקט ביום 17 ליאנואר אל סגן-הפרזידנט של העיר ורשה בצרוף דרישה לבאר לו, מפני מה לקחו השוטרים מאת היהודי חיים שבח את מס כרטיסי-היום.

סגן הפרזידנט של העיר ורשה, ווענגו-צצקי, שם עצמו שוכת את כל הפקודות הרבות, שקבל אז מכל הגבוהים עליו וגם ממועיל הנסיכות בעצמו, שמס כרטיסי-היום כבר בטל, וביום 24 ליאנואר השיב לסגן-הפריפקט:

חיים שבח לא הביא שום תעודה, שהוא מווארקי, ומלבד זאת

מתעוררת השאלה, אם יש לפטור מכרטיס-היום יהודי שאינו מאותם, שהותר להם לדור בורשה, והוא מרויח בעסקים, שהוא עושה בעיר זו. הוא, סגן-הפרזידנט, חושב, שיש להחמיר בענין זה ולחייב את היהודים, הנכנסים לורשה, לפדות את כרטיסי היום, כי אם לאו, תהיה עיר-הבירה למושב היהודים של כל הנסיכות ושל גליציה, שנספחה לנסיכות, והיהודים האלה ישתמטו מהעלות את המסים ומעבודת הצבא, כי איש לא ידע, מי מהם בא אל העיר ומאין בא. הוא מאמין בישור לב סגן-הפריפקט ומקוה, שהישר הזה יכריח אותו, שלא יתן יהודים זרים להתישב בורשה, עד אשר תכונן הממשלה איזו סדרים בענין זה. הסדרים האלה נחוצים מאד, כי העיר נתדלדלה מפני מאורעות המלחמה, מפלת המסחר ושאר המקרים, ועוד זה מעט בעיני הממשלה והיא אומרת להביא עליה עוד שפעת יהודים זרים, אשר יכבשו את מקצועות המחיה הנותרים!

הטענות האלה הוטבו בעיני סגן-הפריפקט, ציעשלאקיעוויטש, וביום 26 ליאנואר כתב אל מיניסטר-הפנים, שהוא עשה ככל אשר צוה עליו המיניסטר ואסר על סגן-הפרזידנט של העיר ורשה לגבות מאת היהודים את מס כרטיס-היום, ואולם הוא מוצא לנחוץ להעיר את המיניסטר על הדברים האלה: על היהודים אסור היה לדור בורשה, ואולם הממשלה הקודמת, הממשלה הפרוסית, התירה להם לשבת בעיר זו והטילה עליהם מס המחיה, שנהפך אחר-כך למס הבשר, אשר עכשיו הוא עולה כלו לאוצר הממלכה. בשעה שהממשלה הקודמת הטילה על היהודים את מס המחיה (בשנת 1796), פקדה את היהודים היושבים בורשה ורשמה את שמותיהם בספר. היהודים האלה נקראו בשם „בני תשעים ושש“ (זעקס אונד ניינציג-גער), ואלו נתחייבו להעלות את המס ההוא. כל שאר היהודים, שבאו אחר-כך לורשה, היו מחויבים לפדות כרטיס בעד זהוב אחד (סגן הפריפקט לא דק). עכשיו בטלו כרטיס-היום, ובודאי שמכל קצוי המדינה ינהרו יהודים לורשה, והם, כדרכם, יעסקו בעיר בתגרנות של אונאה, ירויחו ממון רב, ומסים לא יעלו, כי בערי המדינה לא ידע איש איפה הם, ובורשה יעתיקו את דירותיהם ממקום למקום ואיש לא יגבה מהם את המסים, כי בכל מקום ומקום יוכיחו בתעודות מסעם, שהם זרים בורשה. הוא, סגן הפריפקט, ממלא פקודת הגבוהים עליו, אך הוא מזהיר, שבטול כרטיס-היום יביא לאוצר הממלכה נזק גדול מההכנסות, אשר תהיינה לו ממכס הבשר, וימנע הכנסות מרובות מקופת העיר. את המס ההוא אפשר יהיה לבטל בשעה שבעיני היהודים יהיו נעשים סדרים נכונים, ועד אשר יהיו בטלים כל החוקים המיוחדים על-אודות היהודים, נחוץ להתנהג עם היהודים לפי תקנות הממשלה הקודמת.

ביום 3 ליולי 1810 הודיע מיניסטר-הפנים לפריפקט של הדפרטמנט הורשאי, שישים לב להצעה לקבוע מחדש את מס כרטיס-היום, בכדי שהכרטיסים האלה יהיו בקורת ליהודים, הנכנסים לורשה.

הפרזידנט של העיר ורשה לא נסתפק בהבטחה שנתן המיניסטר לפריפקט, וביום 9 ליולי שלח אל הפריפקט כתב זה:
 „הפרזידנט של העיר ורשה מודיע לאדון הנאור הפריפקט של הדפרטמנט הורשאי, שאחרי אשר בטלו כרטיסיהיום, הולך ורב מספרם של היהודים הזרים ורבים מהם כבר נתישבו פה והם מתעתדים להביא הנה את כל משפחותיהם. אם הממשלה לא תעצור בעד היהודים הזרים מהתישב בורשה, תהיה העיר בעוד שנים אחדות למושב היהודים, המסחר יעבור לידי היהודים, והנוצרים יהיו משוללי מחיה. הפרזידנט שוקד על טובת העיר, ועלכן הוא מתחנן עוד פעם לפני הפריפקט, שבכדי לעצור בעד הרעה הגדולה הזאת, יואיל להשתדל לפני הממשלה, שתגרש מן העיר את כל היהודים, שלא נרשמו ברשימת הממשלה הקודמת, והיהודים הזרים הבאים לורשה יהיו מחויבים לפדות כרטיסיהיום.”

הפריפקט הציע את הכתב הזה לפני מיניסטריהפנים ביום 3 לאוגוסט ועל-פי בקשת הפרזידנט של העיר שב ושלח את העתקתה ביום 30 לאוקטובר, ואולם המיניסטר השיב לו בקצרה ביום 27 לדצמבר, שעכשיו „אין השעה כשרה להנהיג מחדש את כרטיסיהיום”, ועל-כן עליו להשגיח, ששלטונות העיר לא יוסיפו עוד לדרוש מאת היהודים להעלות את מס כרטיסיהיום. וכך עבר ובטל המס הזה, עד שהונהג מחדש בפקודת קיסר רוסיה מיום 23 למרץ 1826 והכנסותיו נועדו לכלכלת בית-הספר לרבנים, שנוסד אז בורשה.

בתי-הספר ליהודים.

הרעיון ליסד בתי-ספר מיוחדים לילדי היהודים, או להכריח את אלו לבקר בבתי-הספר הכלליים, קם בפולין בשעת הסיים של ארבע שנים (1788 – 1792), בזמן שגדולי עם פולין התאמצו להנהיג תקנות עיקריות במדינה. בהצעות השונות, שהותקנו אז על-אודות תקנות היהודים, בכדי להגישן אל הסיים, נמצאים סעיפים על-אודות בתי-ספר ליהודים. בעליהן של אותן ההצעות: הקומיסיה המיוחדת לתקנות היהודים, גדולי חברי הסיים וגם המלך סטניסלב אוגוסט, דרשו, שהיהודי אשר לא יביא תעודה, שגמר את לימודו באחד בתי-הספר, לא תהיה לו זכות הבחירה בקהילה, ישלם מסים כפלים, לא יוכל לקנות בתים וקרקעות וללמוד ענייני-דת. הצעות אלו לא נתקבלו בסיים, כי היהודים שבפולין וליטא – כפי שאנו רואים בכתבים שבידינו – קבצו או סכומי-ממון גדולים והוציאו אותם לצרכי השתדלות, ששום תקן לא יעשה בחיי היהודים, והשתדלותם הועילה.

לאחרי שנתחלפה פולין בפעם השלישית (1794) על-ידי שלש שכנותיה: רוסיה, פרוסיה ואוסטריה, הוציא מלך פרוסיה פרידריך וילהלם בשנת 1797 תקנות כלליות בשביל היהודים יושבי הנפות אשר נקבעו מפולין, ובהן

גתחיבו קהלות היהודים ליסד בתי־ספר, שבהם ילמדו ילדי היהודים, מלבד למודי הדת, לשונות אשכנזי ופולין וחשבון.

ואולם גם תקנה זו לא יצאה לפעולה, כי אז התחילה תקופה של מלחמות גדולות וממשלת פרוסיה היתה סרודה בענינים, שהיו חשובים בעיניה הרבה יותר מבתי־הספר של היהודים, ובהלחמה או בהתעתדה להלחם עם אויביה העצומים, אשר קמו להכרית את ממלכתה, נמנעה מהלחם עם היהודים, אשר התקוממו בכל כחם כנגד החפץ לבטל את ה"חדרים" ולהקים בתי־ספר תחתיהם.

כאשר כוננה נסיכות ורשה, נוסדה בה (1870) "לשכת החנוך", אשר עסקה ביסוד בתי־ספר שונים בכל מקומות הנסיכות. באמת לא לשכה זו היתה המיסדת את בתי־הספר והמכללת אותם, אלא יושבי הערים, שרצו לכוון בתי־ספר, הם שקבלו עליהם לכלכל אותם והלשכה נתנה את הרשות ליסדם, התקינה את הפרוגרמה ללמודים או אשרה את הפרוגרמה הערוכה, הספיקה להם מורים מנוסים והקימה ועד של מפקחים מבין החשובים שביושבי הערים, ובתוכם נמנו הכומר וראשי־העיר.

היהודים היו נושאים בעל בתי־הספר הנוסדים ככל שאר התושבים ושערי בתי־הספר האלה היו פתוחים לפני ילדיהם, ולא עוד, אלא שהיהודי, אשר העיד על־עצמו, שהוא מוכן לשלוח את בנו אל אחד בתי־הספר, היה משובח בעיני השלטונות והם עשו לו הנחות שונות.

אז כבר נמצאו בורשה יהודים מועטים, אשר הבינו, שבשנויים ותמורות, הבאים לעולם, נחוץ מאד, שילדי היהודים ילמדו, מלבד תורה, דעת כללית, לשונות וחשבון. ובין האנשים האלה נמצאו גם עשירים אחדים, אשר פסקו לתת איזו סכומים של ממון ליסוד בתי־ספר שכאלה וככללתם. נמצאו גם כן שני אנשים משכילים, יודעי לשונות פולין, אשכנזי וצרפת, אשר היו מוכנים ליסד בתי־ספר ולנהלם. הכל היה אפוא מוכן ומזומן ליסוד בתי־הספר ולקיומם, והרוצים בהם לא היו חסרים אלא רשיון השלטונות ותלמידים. הרשיון נתן בחשק רב. ואשר לתלמידים – קו, שבורשה, אשר מספר היהודים יושביה הלך אז הלוך ורב, נמצאו אנשים לרוב, אשר יבחרו למסור את בניהם לבתי־ספר, שבהם ילמדו גם תורה ודת, ממסור אותם ל"חדרים".

והנה ביום 2 למאי שנת 1808 הגישו שני יהודים: נתן גליקסברג (1) ויצחק דוידזון בקשה אל לשכת החנוך להתיר להם ליסד בורשה "בית־ספר עירוני גבוה" בשביל ילדי היהודים, שבו ילמדו: (א) תורת המוסר;

(1) נתן גליקסברג היה אחר־כך מדפיס ספרים ועתונים פולנים ובעל בית־מסחר ספרים. הוא היה חביב מאד בעיני גדולי המדינה, עד אשר נמנה בין גדולי הלשכה של הגוֹדְרִים החפשים בורשה, שבין חבריה נמצאו גדולי הממשלה. (עין שמעון אשכנזי, Łukasinski, T. I, 214).

הצרוף, ב) לשונות פולין, צרפת, אשכנז ועבר, ג) לכתוב מכתבים, רובם בשפת פולין, על-פי תורת הסגנון, ד) קליגרפיה, ה) חשבון, ו) בוכה-לטרירה, ז) גיאוגרפיה, ח) תולדות הטבע, ט) תולדות המדינה¹).

בעלי הבקשה העירו, שאחדים מטובי היהודים נדבו לנתן בכל חודש וחודש איזה סכום של ממון לכלכלת בית-הספר הזה, עד אשר קהלת היהודים שבעיר תבין, מה-מאד נחוצים לה בתיספר, ואז תקבל היא על-עצמה ליסד בתיספר כאלה ולכלכלם בהוצאותיה, ועל-כן מהראוי, שהשלטונות יבחרו להם רב אחד ואחדים מחשובי הקהלה, והם בצרוף אחד הפקידים על המגיסטרט יהיו המפקחים על בית-הספר, למען אשר יוכחו לדעת, שהתלמידים לומדים בו דברי תורת היהודים ושפת-עבר באופן טוב הרבה יותר מאשר בחדרים, בסדר ובהדרגה, מלבד הילמודים הנחוצים לכל יהודי לצרכי עסקיו בתור אורח המדינה.

ביום 7 למאי החליטה הלשכה לנתן לגליקסברג ודוידזון את הרשיון ולשלוח אותו אליהם על-ידי הפריפקטורה של הדפרטמנט הורשאי, ועוד באותו היום שלחה את כתב-הרשיון אל הפריפקטורה בצרוף מכתב, שבו נאמר, כי הלשכה מהללת מאד את מגמתם הטובה של „שני האדונים הנכבדים“, גליקסברג ודוידזון, ונותנת להם את הרשיון הדרוש, ועל הפריפקטורה להציע לפני הלשכה אנשים לחברי הועד המפקח על בית-הספר ההוא. בין האנשים האלה ימצאו הרב של רובע העיר, שבו יהיה בית-הספר, והאינטרננט של הרובע. אחרי אשר יפתח בית-הספר הזה תאסור הפריפקטורה על המורים היהודים, שלא נבחנו ולא קבלו רשיון להוראה מאת לשכת-החנוך – להיות מלמדים לילדי היהודים.

ביום ההוא הודיעה הלשכה את גליקסברג ודוידזון, שמגמתם הטובה מאד, ללמד ילדי-היהודים דעת, ישרה בעיניה במאד מאד, ועל-כן היא נותנת להם את הרשיון שבקשו, ועליהם לפנות אל הפריפקטורה ולקבל מאתה את הרשיון. לשאר המורים היהודים אסור מעתה לעסוק באומנותם, עד אשר יבחנו ויקבלו רשיון מאת הלשכה.

על-פי בקשת דוידזון וגליקסברג שלחה להם הפריפקטורה ביום 14 ליוני את כתב-הרשיון של הלשכה והודיעה אותם, שבאותו היום פנתה אל המגיסטרט שבורשה ודרשה ממנו, שיאסור על שאר המורים היהודים, שלא נבחנו ולא קבלו רשיון, לעסוק בהוראת ילדי-היהודים, ועליהם, על גליקסברג ודוידזון, היא מטלת חובה להודיע לשלטונות, מי ומי הם המורים היהודים, שאין להם רשיון.

ואמנם ביום ההוא שלחה הפריפקטורה אל המגיסטרט הודעה על-דבר הרשיון שקבלו „האדונים הנכבדים“, גליקסברג ודוידזון, ליסד בתיספר

¹ כתב-הבקשה הזה וכל שאר הכתבים המובאים בפרק זה נמצאים בארכי הכללי בורשה בין כתבי המגיסטרט של העיר ורשה נומר 159.

לילדי היהודים ודרשה ממנו, שיודיע את הדבר ל"זקני בני דת משה", שעליהם מוטל להשגיח על המורים, שאין להם רשיון, שלא יעסקו באומנותם, וגם יציע לפני הפריפקטורה את האנשים, שיש למנות אותם לחברי ועדה השגחה.

גליקסברג ודוידון פתחו את בית-הספר שלהם ביום 20 ליוני ברחוב דלוגה נומר 588, והתחילו להשתדל לפני היהודים, שימסרו בידיהם את בניהם, בכדי לחנכם. ואולם אף-על-פי ששני אלה היו ידועים לשלטונות לאנשים היודעים היטב שפת פולין וחובבים את פולין (גליקסברג נחשב בעיני כל חשובי הפולנים לפטריוט פולני) ונכבדים היו בעיניהם מאד, עד שבכל הכתבים הרשמיים הנוגעים להם קראו אותם בשם "אדונים נכבדים" (לשאר היהודים ואפילו לנאורים ונכבדים כתבו סתם "ז"ד" – יהודי), מאנו השלטונות למסור בידם את למוד שפת פולין בבית-הספר שלהם והמגיסטרט צוה עליהם לספח "מורה פולני וקתולי", אשר ילמד שפת פולין.

ביום 27 ליוני הודיע המגיסטרט לפריפקטורה, שבית-הספר ההוא כבר נפתח ושזקני היהודים נצטוו להשגיח על המורים היהודים שאין להם רשיון, שיפסיקו את עבודתם. בדבר ועדה השגחה, כותב המגיסטרט, אחרי שאין בורשה רב קבוע, הוא מציע לבחור איזה סוחר יהודי מתושבי ורשה, ושמו דוד קניגסברגר, הנודע בעיר לאיש-אמונים ויודע-תורה, והוא יוכל למלא בועד ההוא את מקום הרב. האינטנדנט של רובע העיר, שבו נמצא בית-הספר, הוא האדון פנקאלסקי והמגיסטרט מצדו מציע למנות לחברי הועד שני אנשים מיועציו.

ביום ההוא נתנה לשכת-החנוך רשיון ללמד שפת פולין בבית-הספר ההוא לאדם אחד ושמו וואורזיניעץ טשעחובסקי, אשר כנראה מתוך מכתבו, שכתב אל הפריפקטורה בדבר אותו הרשיון, לא ידע סגנון ואורתוגרפיה וגם כתב-ידו היה מכוער מאד (ידוע שבאותם הימים הרבו השלטונות לרדק בדבר כתב-יד של כל פקיד וביחוד של כל מורה, שיהיה יפה מאד). וזה היה נאמן על השלטונות בענין למוד שפת פולין יותר מגליקסברג ודוידון, שהיו ידועים לאנשים שקנו דעת מרובה.

בית-הספר היה פתוח והמורים עמדו על משמרתם, אך תלמידיו מועטים היו מאד; אי-אפשר היה להטות את לב ההורים היהודים להוציא את בניהם מן ה"חדרים" ולמסרם אל בית-ספר. בדבר ועד ההשגחה על בית-הספר השתדלו "זקני בני דת משה", שלא יקום ולא יהיה, בדעתם, שאם יקום ועד שכזה, ממילא יהיה זה מוכרח לדאג לקיומו של בית-הספר והפקידים חברי הועד יהיו מוכרחים לרדוף את המלמדים, שאין להם רשיון ללמד, ולמנוע בעדם מעסוק באומנותם. גליקסברג ודוידון הגישו אל הפריפקטורה קובלנא, שבה כתבו, כי כל התאמצותם להחזיק בבית-הספר שיסדו ולהרבות את תלמידיו, בכדי להביא תועלת גדולה לבני דתם ולכל המדינה, עולה בתהו, מפני קשי ערפם של תושבי העיר החשוכים, ההולכים אחרי תורת משה, ומפני שהמורים, שאין להם רשיון ללמד, אינם נשמעים אל פקודת

השלטונות. התחבולה היחידה להבטיח קיום לבית-הספר היא למנות ועד-ההשגחה, אשר יהיה האפיטרופוס על בית-הספר, ואולם השלטונות, למרות פקודתה של לשכת החנוך, נמנעים ממנות ועד שכזה, ועל-כן הם מבקשים מאת הפריפקטורה, שתמהר להחליט בענין הועד הזה ולמנותו.

על הקובלנא הזאת השיבה הפריפקטורה, שלשכת החנוך החליטה, שלא למנות ועד ההשגחה על בית-הספר, עד אשר תתקין הממשלה תקנות חדשות כלליות לכל בתי-הספר שבמדינה; אך מפני שהיא, הפריפקטורה, מוצאת, שנחוץ מאד לחזק את בית-הספר ההוא, היא פונה עוד פעם אל לשכת החנוך ומבקשת ממנה לאשר את הועד אשר הציע המגיסטרט.

ואמנם פנתה הפריפקטורה אל לשכת החנוך ובקשה ממנה לאשר את הועד, אבל טובה היתה השתדלותם של „זקני ההולכים אחרי תורת משה“ מהשתדלותם של גליקסברג ודוידזון ובקשת הפריפקטורה. הלשכה לא השיבה כלום על בקשתה של הפריפקטורה – והועד לא נוסד.

מה היה גורלו של בית-הספר ההוא וכמה ימים היה קיים, אין אני יכולים לדעת מן הכתבים שבידינו, ואולם מכתב התלונה שהגיש טשעחובסקי, מורה שפת פולין בבית-הספר הזה, על „גליזברק“ – כך הוא כותב – אל לשכת החנוך, אנו יודעים, שבחודש אוקטובר עוד לא נסגר, בכתב-התלונה הזה, המעיד גם על מהותם של המורים הפולנים בימים ההם בכלל, כותב אותו המורה בשפה נשחתה וכתב מקולקל מאד, שאחרי אשר נבחן וקבל תעודת מורה בבית-הספר ההוא, עשה חוזה עם בעלי בית-הספר, אשר פסקו לתת בשכרו... (האותיות במקום זה הן מקולקלות כלל כך, עד שבשום אופן אי-אפשר לקרא את הכתוב ולדעת כמה פסקו לתת לו), אבל עברו שלשה חדשים והם לא נתנו לו כלום. אחרי אשר תבע מהם את שכרו, פטרוהו מעבודתו ותחתיו ספחו מורה אחר ששמו גנוסיעוויטש, ואמנם כשמו כן הוא („גנוס'ני“ – עצל בשפת פולין), ומלבד זאת הוא גם בעל מדות רעות, כי כאשר היה מורה בבית-ספר אחר, היה לוקח אתו את הילדים תלמידיו אל בתי-המשקה ומשקה אותם יי"ש, והוא יושב ימים וליילות בבתי-המשקה, שותה בהקפה ואינו משלם. „לאדם נשחת שכזה – כותב טשעחובסקי – אסור להיות מורה“.

אנשים כטשעחובסקי וכגנוסיעוויטש היו אז מורים בפולין, ויהודים כגליקסברג ודוידזון, אם יסדו להם בית-ספר, היו פסולים להורות בו שפת פולין ונתחייבו לספח למורים את המומחים לפדגוגיה ההם.

לשבחם של גליקסברג ודוידזון יש להזכיר, שהם נמנעו מעשות כאשר נצטוו מאת הפריפקטורה, „להודיע לשלטונות, מי ומי הם המורים היהודים, שאין להם רשיון“, ואף פעם אחת לא הלשינו על שום מלמד ושום „חדר“. לא כן עשו המלמדים „תושבי ורשה“, אחרי אשר ראו, שהיהודים בני שאר הערים מרבים לבוא לורשה, ובתוכם יש גם מלמדים ורבים מהתושבים היהודים מוסרים להם את בניהם. המלמדים בני ורשה הלשינו על אותם

המלמדים הזרים, וגם על אחד היהודים מתושבי ורשה, אשר פרסם, לפי דבריהם, בין היהודים, שהמלמדים בני ורשה אינם מגשרים ללמד.

ביום 22 לאוגוסט 1810 הגישו המלמדים בני ורשה כתב-מלשינות בשפת פולין נלעגה מאד, שבכל מלה ומלה שבו יש שבושים, ובו הם כותבים:

"החתומים למטה, בני הדת הישנה, מעיר ורשה, מורי דת משה, או דער עקטאָרִים, לילדים, זה כעשרים שנה יושבים בורשה, כל המסים, כמסי האוצר וכמסי הפוליציה, אנו מוכרחים להעלות וזאת אנו יכולים להוכיח בפנקסים ובשוברות, ועכשיו נתרבה מספר עצום של המורים האלה עלידי הבאים מערים אחרות והם אומרים, שהם יושבי העיר, אין אנו יודעים, מאין יכולים אלו לומר, שהם יושבי העיר, כי אנו יודעים בברור, שהם אינם תושבי העיר, מלבד זאת יש להם פנקסים המעידים עליהם, שהם תושבים, והפנקסים האלה הם מזויפים, ואנו פנינו אל זקני הקהל, שהוציאו פקודה, שזרים לא ימצאו ושלא יגזלו מאתנו התושבים מכבר להם, והפקודה לא הועילה, והפקודה הזאת הודבקה על דלתות כל בית-כנסת, אך לחנם, וזוהי רעת איזה יענקעל בן משה חלפן ברחוב זיעלנא, שהתנדע אל אותם הזרים, המורים, ועשה מהומה, בין אחרים, ואמר עלינו, התושבים, שאין אנו יכולים לתת חנוך לילדים, בני דת משה, ויש לנו הסכמות מאת הרבנים שלנו, ומאת זקני הקהל, והחנוך שלנו כבר נתן אותות, ויש לנו תעודות בידי זקנינו חתומות. ואותן אנו מצרפים לאדון הנאור ורביהיכולת מיניסטר-הפנים לשם הוכחה טובה, ויענקעל בן משה זה לקח חתימות מזויפות רבות של אנשים, שאין להם שום חנוך, והגיש אל האדון הנאור מיניסטר-הפנים בקשה מזויפת, שמורי דת משה זרים יוכלו להשאר בעיר, ועליכן אנו פונים אל האדון הנאור מיניסטר-הפנים ומתחננים, שהמורים הזרים לא ימצאו פה, כי אך מזאת אנו מתפרנסים עם בני משפחותינו שהם 800 נפש, ואנו מקוים שהאדון הנאור ורביהיכולת מיניסטר-הפנים ימלא את בקשתנו ויצוה לגרש תיכף את כל הזרים, כי אסור להם לשבת פה ולגזול להם מן התושבים".

על הכתב חתמו ששה מלמדים באותיות פולניות והשאר, כשלישים איש, עברית.

הבאנו בזה את תרגומו של הכתב הזה בשלמותו, כי תכנו וסגנונו חשובים לחקירת תולדות הקולטורה של היהודים בורשה בימים ההם.

אל הכתב צרפו ה"דערעקטאָרים של דת משה" תרגום פולני של הודעה עברית, אשר הוציאו זקני הקהלה: בערעק בן שמואל, שמואל הירש קרוננברג (הוא אבי המומר הידוע ליאופולד קרוננברג, אשר בנה את מסלתי הברזל הורשה-וינאית, שהיתה הראשונה בפולין) והירש אברהם ברנסון, ומורי ההוראה: נפתלי אהרן מרגלית, אלקנה אברהם מלובארטוב, שלמה איגר, רפאל בן דוב-בער וחיים דוד טבל.

ואולם התרגום הוא נשחת כל־כך, עד שאי־אפשר להבינו וממנו יש להוציא אך זאת, שראשי הקהל והבי"ד בורשה גוזרים, ששום איש לא יספח אל ביתו שום „בעהעלפער“, בכדי ללמד את בניו ובנותיו, בין שה„בעהעלפער“ הוא בן ורשה ובין שהוא בן עיר אחרת, כי מזה יוצאת תקלה לצניעות ונסמכו בזה על מאמר התלמוד „ולא ילמד רווק סופרים“. המיניסטר שלח את הכתב ההוא עם תרגומה של אותה ההודעה אל הפריפקט, שהוא יכריע בענין זה, והפריפקט שלח אותו אל הפרזידנט של העיר, בצרוף פקודה לברר מה שכתוב בהודעתם של ראשי הקהל והרבנים, אם המלמדים תושבי ורשה הם מוכשרים להורות למודי־דת ועברית ילדים ואם יש איזה חוק או תקנה, האוסרים על היהודים בני ארצות אחרות לעסוק בחנוך ילדי היהודים.

הפרזידנט של העיר ורשה, ווענגו־עצקי, אשר התאמץ תמיד, כאשר כתבנו למעלה, להטות את השלטונות הגבוהים לאסור על היהודים בני שאר הערים לבוא לורשה, מצא לו גם הפעם שעת־הכשר להוכיח, שאין להתיר ליהודים זרים להכנס אל העיר, והשיב (15 לדצמבר) אל הפריפקט, שבורשה יש יותר מדי יהודים „מלומדים“, העוסקים בחנוך ילדי היהודים, ושלפי חוקי פולין ותקנות הממשלה הקודמת אסור לכל יהודי בן עיר אחרת לשהות בורשה, וממילא אסור לו לעסוק פה בשום עסק של מחיה. ואולם מאחרי שהפריפקט צוה זה פעמים רבות את הפרזידנט, שלא יאסור על שום יהודי לבוא לורשה ולהתישב בה, בודאי שבקרוב יקבל הפריפקט כתבי קובלנא שכאלה רבים מאד, לא רק מאת מלמדים, אבל גם מיהודים העוסקים בשאר עסקים, שהיהודים הזרים מקפחים את פרנסתם. דרך־אגב, מעיר הפרזידנט, שכל ממשלה וממשלה שואפת להגביל את מספרם של היהודים ושלא לתת אותם לשבת צפופים במקום אחד. לורשה צפוי אסון נורא מהיהודים הזרים, הבאים בהמוניהם לעיר ואין בידם אומנות להתפרנס בה. היהודים האלה הם מכשול גדול על דרך התפתחות האומנות והחרשת, כי הנסיון כבר הורה, שהיהודים קונים את החמר הדרוש לאומנים ובעל־החרשת ומסיתים את אלה לעשות מלאכתם רמיה, בכדי שיוכלו למכור את סחורותיהם בזול, עד כי גם הטוב שבאומנים מעבד סחורה רעה. אנו רואים, ששום יהודי אינו מוכשר לעבודה. והרי יש במדינה אדמה עזובה למכביר, ומדוע אינם לוקחים להם אדמה לעבדה? האם לא מוטב הוא להורות ליהודים, שאין בידם אומנות, שיעסקו בעבודת האדמה, מאשר לתת אותם להתישב בורשה?

יש להעיר, שבנסיכות ורשה נאסר על היהודים לרכוש להם שדות, עד אשר תצא פקודה מיוחדת בענין זה – ופקודה שכזו לא יצאה כל־זמן שהנסיכות היתה קיימת.

בית־הספר של גליקסברג ודוידזון, כנראה, כבר לא היה קים באותה שעה, שהרי אלמלא כך, בודאי שהמיניסטר, הפריפקט, או הפרזידנט היו מוכירים, שבכלל אסור לאדם, שאין לו תעודה מאת לשכת־החנוך, להורות

ילידים במקום שבו קים בית-ספר, ובכן לא אך למלמדים, זרים, אבל גם למלמדים תושבי ורשה אסור לעסוק באומנותם.
אל מיניסטר-הפנים השיב הפריפקט ביום 27 לדצמבר 1810, שאמנם יש בורשה מלמדים כפי-הצורך, אך אחרי אשר הותר ליהודים בכלל להתישב בורשה, מבלי הגבל את זכותם לעסוק באשר הם רוצים, הרי ראוי גם-כן כל יהודי ויהודי להיות מלמד.

אף-על-פי שהנסיון הראשון ליסד בית-ספר לילדי היהודים בורשה לא הצליח, נסו אחר-כך עוד שני יהודים ליסד בתי-ספר.
ביום 30 לאוגוסט 1812 נתן הדירקטור לעניני החנוך ליואל אטינגר את הרשיון ללמד בבתי-היהודים חשבון, גיאוגרפיה, תולדות הטבע ושפת אשכנז ולפתוח בית-ספר לילדי היהודים בורשה ברחוב דאנילוביטשובסקה נומר 616, בתנאי, שללמוד שפת פולין יספח מורה פולני, שיש לו רשיון ללמד שפה זו.

אטינגר, כפי שהוא כותב בקובלנא שהגיש אל הפריפקט, הרבה עמל ויגיעה בדבר פתיחת בית-הספר וכבר שכר לו מורים להורות לשונות צרפת ופולין, אך מורה דת ושפת עבר לא מצא לו, כי, המורים יראים מפני הקנאים ואינם רוצים להורות בבית-ספר, ועל-כן אינו יכול לפתוח את בית-הספר, כי ההורים היהודים לא ירצו למסור את בניהם לבית-ספר, שאין מלמדים בו עברית וספרי-הדת.

ביום 10 לספטמבר 1813 קבל אברהם זוסמאן את הרשיון לפתוח בית-ספר בורשה, בתנאי, שיספח לו מורים מובחנים ובעלי רשיון לכל המורים, מלבד למודי הדת ושפת עבר, שהוא בקי בהם.

זוסמאן היה בטוח, כנראה, שהוא יצליח במעשהו הרבה יותר מאותם היהודים, שהתאמצו ליסד בתי-ספר ולהחזיק בהם, כי היה מוכן מראש להשתמש בתחבולה, אשר בה מאסו גליקסברג ודוידזון.

הוא, זוסמאן, פתח את בית-הספר שלו ברחוב אוגרודובה נומר 823 ביום שקבל את הרשיון. וימים אחדים אחר-כך (20 לספטמבר) הגיש אל הפריפקט כתב-שטנה על המלמדים, שאינם יודעים לא דת ולא שפת עבר, ועל המורים, הזרים, שאינם יודעים לא לקרא ולא לכתוב, אלא לציר אותיות, ובקש מאת הפריפקט, שיוציא פקודה, כי כל מלמד וכל מורה יהיה מחויב להביא תעודה, שהוא אדם הגון וכשר, ולהבחן בדעת עניני-הדת ושפת-עבר לפני הרקטור של האבות הפיארים (כת נזירים קתולים), והוא בעצמו נתחייב להראות לפקידים, מי הם המורים והמלמדים, שאין להם הרשיון להורות.

השטנה של זוסמאן עשתה מחצה: הפריפקט לא שם לב אל הדברים, אשר כתב זה על-אודות המלמדים (בודאי שיר הקהל היתה בזה), ואך

בדבר מורי שפות פולין ואשכנז פקד על הפרוידנט של העיר לחקור, אם יש לכלם רשיון להורות, ולענוש את המורים שאין להם רשיון. תחבולתו של זוסמאן הועילה אך לרעתו. כי אחרי שנודע בעיר, כי הלשין על המלמדים והמורים, ואחרי אשר על-פי הוראתו נתפסו מורים אחדים והושמו במאסר, נמנעו היהודים מספוח אותו אל בתיהם בתור מורה לבניהם, ועל אחת כמה וכמה שמאנו למסור את בניהם אל בית-הספר שלו.

כך התאונן זוסמן בכתב-מלשינות שני, שכתב אל הפריפקט ובו בקש לענוש את ראשי הקהל והרבנים, שאינם מגנים עליו בשעה שהוא נרדף על היותו נאמן לממשלה ולעם פולין.

המוציא: אברהם יוסף שטיבל

יוצאת ארבע פעמים בשנה

ת"רע"ט

ספר רביעי

מהדורה שניה

נרשה, תרע"ט

„HATKUFA“ □ □ □ □ □ □
□ □ □ KWARTALNIK LITERACKI
REDAKTÓR: D. FRYSZMAN □ □ □
□ □ □ WYDAWNICTWO-SZTYBEL
WARSZAWA, 1919 □ □ □ □ □ □

DRUK. SZ. SIKORA i I. MYLNER
WARSZAWA, NOWOLIPKI 6. □ □

תכן הענינים.

ספורים:

הנדה, ספור	—	—	—	—	—	מאת ש"י עגנון	1
סוף-סוף	—	—	—	—	—	ג. שופמן	55
סחור סחור, רומן, חלק שלישי	—	—	—	—	—	א. שטיינמאן	65
בשעת מלחמה, מרשימותיו של רופא לגיון	—	—	—	—	—	י. ה. ייבין	132
עם בוא האביב	—	—	—	—	—	ז. וינברג	161
המכשפה החורת, אגדה	—	—	—	—	—	יעקב כהן	169
בהר סיני, מעשה	—	—	—	—	—	ד. פרישמאן	195

תרגומים:

איפגיניה בטוריס, חזיון מאת י. וו. גטה	—	—	—	—	—	תרגום יעקב כהן	207
בָּלָדוֹת	—	—	—	—	—	אדם מיצקביץ	321
בשויציה	—	—	—	—	—	סלובצקי	335

מאמרים:

ספרי חכמה	—	—	—	—	—	מאת	359
משפט הסמיכה וקורותיה	—	—	—	—	—	ה. י. בורנשטיין	393
מדור הנפש	—	—	—	—	—	מ. טייטלבוים	426
לתולדות היהודים בנסיכות נרשה	—	—	—	—	—	ע. ג. פרענק	451
אדבה	—	—	—	—	—	ר. וו. אמרסון	89
על גבול שני עולמות	—	—	—	—	—	הלל צייטלין	301

שירים:

גשרים	—	—	—	—	—	מאת	549
שירים	—	—	—	—	—	יצחק קצנלסון	563
נטפים	—	—	—	—	—	יוסף ליכטנברג	586
שולמית	—	—	—	—	—	מ. מ. פולנקביץ	592
מוטיבים	—	—	—	—	—	דוד פרישמאן	607
חוק! שיר בפרוזה	—	—	—	—	—	א. י. שטיבל	602
מול היער, אידיליה	—	—	—	—	—	יעקב כהן	606
ברמה	—	—	—	—	—	דוד פרישמאן	614

בקרתי:

523	--	--	--	--	פאת	ה. ג.	פרידמאן	שאל טשרניחובסקי
662	--	--	--	--	י. ה.	ייבין		בימי אחרת עולם

ביבליוגרפיה:

673	--	--	--	--	ראת	בן גריון	ספרים על התסידות (IV—I)
677	--	--	--	--	ל-ר	"	"לוח אחיעבר"
679	--	--	--	--	פ. ל.	"	טיסא עסער בתור-דרמה

מתקופה לתקופה:

683	--	--	--	--	מאת	איכידור צור	מן הסערה (IX—IV)
694	--	--	--	--	ד. פ.	"	הרבות עולם (IX—I)

אתר דעת - מכללת הרצוג

התקופה

ספר רביעי